

A KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG AZ EURÓPAI UNIÓ TAGÁLLAMAIBAN, TEKINTETTEL A KÖZÖS ALKOTMÁNYOS HAGYOMÁNY LEHETŐSÉGÉRE*

KÖBÖL-BENDA Vivien
megbízott oktató (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

A környezethez való jog emberi jogi jellege teljes egészében a lényegi, vagyis szubsztantív és az eljárási jogosultságok együtteseként határozható meg. Jelen tanulmány írásakor az Európai Unió jogrendszerében egy aktus sem deklarálta azt szubsztantív értelemben.¹ Az Európai Unió Alapjogi Chartája² – melyben alapvetően emberi jogok jelennek meg – a környezethez való jog helyett, 37. cikkében a *környezetvédelemről* rendelkezik, melyet a környezet minőségének javításával együtt integrálni kell az uniós szakpolitikákba, összhangban a *fenntartható fejlődés* elvével. Az Európai Parlament 2021-ben a 2030-ig tartó EU biodiverzitás stratégiához³ kapcsolódó állásfoglalásban⁴ felvetette a Charta módosítását, annak érdekében, hogy a 37. cikkben megjelenjen az egészséges környezethez való jog, továbbá kifejtette, az EU-nak

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4-I-PPKE-62 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Mint a későbbiekben látni fogjuk, az egyes nemzeti alkotmányok valamilyen minőségi jelzőt kapcsolnak a joghoz, jellemzően az „egészséges” kitételrel alkalmazzák. Mindazonáltal számos más jelző alkalmazása is elképzelhető, így használható a fenntartható, ökológiai értelemben ép, biztonságos, hozzáférhető stb. jelző is. Ezen okokból kifolyólag jelen tanulmányban alapvetően környezethez való jogként említem a vizsgált emberi jogot, feltüntetve az eltérő tagállami meghatározást.

² Az Európai Unió Alapjogi Chartája, 2016/C 202/02, 7.6.2016, HL L C 202/389, 398–404.o.

³ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. *A 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégia. Hozzuk vissza a természetet az életünkbe!* COM(2020) 380 final, 2020.05.20.

⁴ Az Európai Parlament 2021. június 9-i állásfoglalása a 2030-ig tartó időszakra szóló uniós biodiverzitási stratégiáról: *Hozzuk vissza a természetet az életünkbe!* P9_TA(2021)0277.

vezető szerepet kell betöltenie az emberi jog globális elismerése iránti küzdelemben.⁵ Utóbbi – nem feltétlenül az Unió ebben betöltött vezető szerepének eredményeként – megvalósult 2021 októberében az ENSZ Emberi Jogi Tanács 48/13. számú határozata által,⁶ melyet megerősített az ENSZ Közgyűlése is 2022-ben.⁷

Mindazonáltal az Európai Unió vonatkozásában nem történt változás e területen, habár, látni fogjuk, további kezdeményezések tapasztalhatók e területen. Jelen tanulmányban elsőként röviden áttekintjük – nem kimerítő jelleggel – az uniós környezetjog főbb elemeit, alapvetően az elsődleges jogra fókuszálva. A környezethez való jog emberi jogi jellege szempontjából elengedhetetlen továbbá általánosan kitérni az alapjogok uniós jogrendben való megjelenésének kérdésére. Ezt követően egyrészt bemutatásra kerülnek az EU szervezetrendszerén belülről induló kezdeményezések, ezzel összefüggésben érintve a már kialakult környezetjogi és emberi jogi uniós hátteret. Utóbbi keretében kitérünk az Európai Unió Bírósága (EUB) által kidolgozott, alapvető jogokra vonatkozó gyakorlatra, melynek elemeként megjelent a „*tagállamok közös alkotmányos hagyományainak*” koncepciója. Ezzel összefüggésben pedig áttekintjük a huszonhét tagállam releváns alkotmányos rendelkezéseit vagy azok hiányát, megfigyelve az alkalmazott megoldásokat, esetleges hasonlóságokat feltárva. Elsődlegesen az alkotmányok szövege kerül a vizsgálat középpontjába, kisebb mértékben érintve az alkotmánynál alacsonyabb szintű jogforrásokat, aktualitásokat, módosítási indítványokat, valamint kapcsolódó alkotmányjogi és egyéb bírósági gyakorlatot. Jelen tanulmány célja elsősorban annak megállapítása, hogy a környezethez való jog tekintetében fellelhető-e a tagállamok közös alkotmányos hagyományának nyoma.

2. Magas szintű környezeti védelem az uniós jogban, az emberi jogi szemléletmód helyett

Habár arra a kérdésre, miszerint elismeri-e közvetlen módon az Unió jogrendje a környezethez való jogot, viszonylag egyértelműen lehetséges nemleges választ adni, érdeemes egyrészt röviden, nem kimerítő jelleggel megvizsgálni az uniós környezetjog főbb forrásait. Másrészt elkerülhetetlen az EU alapvető jogokkal kapcsolatos megközelítésének elemzése, mely felveti az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez való csatlakozás kérdését is.

⁵ Uo. 143. pont.

⁶ United Nations Human Rights Council: The human right to a clean, healthy and sustainable environment. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. A/HRC/RES/48/13.

⁷ United Nations General Assembly: The human right to a clean, healthy and sustainable environment. Resolution 76/300 adopted by the General Assembly on 28 July 2022. A/RES/76/300.

Az uniós környezetjog szerződéses alapjának⁸ meghatározó eleme az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ)⁹ 3. cikk (3) bekezdése, mely az Unió értékei és céljai között állapítja meg, hogy a kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen alapuló belső piac megteremtése egyebek mellett magával vonja a *környezet minőségének magas szintű védelmét és javítását*. 21. cikkében ezen felül a közös politikák kialakítása és az EU nemzetközi fellépése tekintetében rögzíti a *fenntartható fejlődés és a környezet minőségének javítását, természeti erőforrások megőrzését*.¹⁰

Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ)¹¹ 11. cikke értelmében a *környezetvédelmi követelményeknek* az uniós politikák és tevékenységek részét kell képeznie, különös tekintettel a fenntartható fejlődés elvére. XX. címe pedig teljes egészében környezetre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz. Ennek keretében meghatározza az uniós környezetpolitika célkitűzéseit,¹² általános elérendő célját, a *magas szintű védelem biztosítását*, mely során tényezőt jelentenek az eltérő regionális adottságok is. A környezetpolitika meghatározó elvei körébe tartozik az *elővigyázatosság* és a *megelőzés elve*, a *forrásnál történő fellépés*, illetve a *szennyező fizet* elve.¹³ A környezetpolitika kialakítása során figyelembe kell venni a rendelkezésre álló tudományos és műszaki adatokat, az EU régióinak eltérő feltételeit, a beavatkozás, illetve az attól való tartózkodás esetleges hasznait vagy költségeit, valamint az EU egészének gazdasági és társadalmi fejlődését.¹⁴ Rendelkezik továbbá az Unió nemzetközi fellépéséről, harmadik országokkal, nemzetközi szervezetekkel való együttműködésről.¹⁵

Az EUMSZ 192. cikk (1) bekezdés részletezi az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsának együtdöntési kompetenciáját e területen, melynek értelmében főszabályként rendes jogalkotási eljárás keretében zajlik a másodlagos jogi szabályozás kialakítása.¹⁶ E szabályozási jogkör gyakorlásának eredményeként a másodlagos jog

⁸ A környezet elsődleges jogban történő, Lisszaboni Szerződés előtti megjelenéséről ld. BÁNDI Gyula: Az Európai Unió környezeti jogának alkotmányos alapjai Lisszabon előtt. Az elsődleges jog környezetvédelmi szabályozásának elvi szempontjai. In: Bándi Gyula: (szerk.): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2022. 178–185.

⁹ Az Európai Unióról szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. HL C 326/15, 2012.10.26. 0001-0390. [továbbiakban: EUSZ].

¹⁰ Uo. 21. cikk, (2) bekezdés, f) alpont.

¹¹ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. HL C 326, 2012.10.26. 0001-0390. [továbbiakban: EUMSZ].

¹² Uo. 191. cikk, (1) bekezdés: a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása; az emberi egészség védelme; a természeti erőforrások körütekintő és ésszerű hasznosítása; a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdésére, és különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.

¹³ Uo. 191. cikk, (2) bekezdés.

¹⁴ Uo. 191. cikk, (3) bekezdés.

¹⁵ Uo. 191. cikk, (4) bekezdés.

¹⁶ A 192. cikk (2) bekezdés értelmében kivételt jelentenek az elsődlegesen adózási természetű rendelkezések, a területrendezést, mennyiségi vízkészlet-gazdálkodást, földhasználatot (kivéve a hulladék-gazdálkodást), illetve a tagállamok különböző energiaforrások közötti választását és energiaellátásának általános szerkezetét jelentős mértékben érintő intézkedéseket, ahol a Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében szabályozhat.

aktusai számos területre terjednek ki, így például a környezeti hatásvizsgálat, a környezeti felelősség, az integrált szennyezés-megelőzés területére, a vegyi anyagok, illetve a hulladék megfelelő kezelésére, a zajszennyezés visszaszorítására, levegőtisztaság javítására, biodiverzitás és a természet védelmére, a vízminőség javítására, továbbá a fenntartható fogyasztás és termelés területére.¹⁷

A környezet védelmének magas szintjével összefüggésben Ludwig Krämer arra mutat rá, hogy nincs pontos jogszabályi meghatározása annak, valóban mit is jelent ez az elvárás. Mivel a magas szint valamiféle viszonyítást követel meg, ezért úgy látja, leginkább a szigorú környezeti szabályozást kialakító államok követelményeihez mérve lehet megfogalmazni. E körben említi az EU-n belül Dániát, Hollandiát, Németországot, Svédországot, Finnországot és Ausztriát, az Unión kívül pedig Svájcot. Ezen felül a magas szintű védelem körében tett tevékenységeknek a környezet állapotának javítására kell irányulnia, tekintettel az EUSZ 3. cikkében kitűzött célra. Ő maga úgy találja, hogy a védelem magas szintje a környezetpolitikára és nem a környezeti szabályozásra vonatkozik a Szerződések értelmében, így nem kényszeríthető ki az Európai Unió Bírósága (EUB) előtt. Mindazonáltal azt is jelzi, hogy más álláspontok szerint igen, habár igen széles diszkréciós jogkör társul mellé az értelmezés tekintetében.¹⁸

A környezethez való jog nemzeti alkotmányokban – melyek ismertetése a tanulmány későbbi részében valósul meg – és a nemzetközi jogban történő emberi jogként való elismerésére tekintettel indokoltnak találok az uniós jog perspektívájából is figyelembe venni az alapjogok kérdését, annak ellenére, hogy a környezethez való jog nem található meg az Unió által elismert emberi jogok körében. E terület a Lisszaboni Szerződést megelőzően az Európai Bíróság¹⁹ jogfejlesztő tevékenysége által jelent meg.²⁰ Gyeney Laura 2006-os cikkében arra utal, hogy az Európai Bíróság alapjogvédelmi tevékenysége egyik oldalról szubszidiáris jellegű a nemzeti és az Emberi Jogok Európai Bírósága keretében megvalósuló védelemhez viszonyítva. Másrészt viszont úgy látja, hogy idővel egyre hangsúlyosabban jelentek meg az emberi jogok az Európai Bíróság joggyakorlatában.²¹ Szalayné Sándor Erzsébet az alapjogok sajátos európai helyzetéről ír, tekintettel a nemzeti, nemzetközi és az uniós (korábban közösségi) aspektusokra. Ennek keretében felidézti, hogy az Európai Közösségek kezdeti időszakában az Európai Bíróság hatásköre kifejezetten nem terjedt ki az emberi jogi ítélkezésre, ennek ellenére – erre irányuló kifejezett felhatalmazás nélkül – a gazdasági integráció logikájából fakadóan idővel kezdetét vette az ilyen jellegű joggyakorlat kialakítása. Ennek keretében megemlíti, hogy a tagállami jogrendszerek és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata mellett, az Európai Bíróság több alkalommal figyelembe vett

¹⁷ Christian KURRER – Alyssia PETIT: *Environment Policy: General Principles and Basic Framework*. Európai Parlament, 2024. <https://tinyurl.com/5n66t7t7>

¹⁸ Ludwig KRÄMER: *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest, Dialóg Campus, 2012. 36–37.

¹⁹ Európai Bíróság alatt a mai Európai Unió Bíróságának (EUB) korábbi elnevezését értjük.

²⁰ Részletesebben ld. Takis TRIDIMAS: *The General Principles of EU Law*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 298–299.; CHRONOWSKI Nóra – ZELLER Judit: *Az alapjogok védelme az Európai Unióban*. In: Tóth Judit – Legény Krisztián (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*. BUDAPEST, COMPLEX, 2006.

²¹ GYENEY Laura: Újabb kihívások az uniós emberi jogi bíraskodás területén. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4. 85–99.

bizonyos ENSZ dokumentumokat is, különösen a terrorizmus elleni fellépés vonatkozásában.²² Téglási András hasonló módon látja az alapjogok területén megvalósuló jogfejlődést. Úgy látja, a kezdeti jogfejlődésben kulcsszerepet játszó Európai Bíróságra nézve meghatározó befolyást gyakorolt e tekintetben az Emberi Jogok Európai Bírósága. A gyakorlatban az emberi jogok kérdése akkor vált megkerülhetetlenné, amikor a közösségi, gazdasági jellegű szabályozás eredményeként érintetté váltak az egyes tagállamok polgárainak jogai, melynek következtében nemzeti bírói fórumokhoz, így több esetben a tagállami alkotmánybíróságokhoz fordultak. Mivel a tagállamok alkotmányos hagyományai és nemzetközi emberi jogi kötelezettségei meghatározták az államok kötelezettségét, így veszélyeztették a közösségi jog végrehajtását, ezért elengedhetetlennek bizonyult a kérdés kezelése.²³

A fent említett, Európai Bíróság általi alapjogi gyakorlat első lépéseként²⁴ 1969-ben a Stauder ügyben²⁵ kimondta, hogy az alapvető emberi jogok a közösségi általános elvek részét képezik.²⁶ Ezt követően 1970-ben az Internationale Handelsgesellschaft ügy²⁷ keretei között részletezte, hogy a Közösség általános elvei közé tartozik az alapvető emberi jogok védelme, melyet a *tagállamok alkotmányos hagyományai inspirálnak*.²⁸ A Nold ügyben²⁹ hozott 1974-es ítélet megerősítette a tagállami alkotmányos hagyományok inspirációs jellegét az alapvető emberi jogok általános elvi mivoltával összefüggésben, továbbá iránymutató szerepe van a tagállamok által elfogadott *nemzetközi emberi jogi megállapodásoknak* is, amelyek megnyitották a kaput az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez (EJEE)³⁰ való csatlakozás gondolata előtt. 1977-ben az Európai Parlament, a Tanács és az Európai Bizottság közös nyilatkozatot adott ki, szorgalmazva az EJEE-hez való csatlakozást,³¹ melyet 1979-ben a Bizottság memorandum³² követett, ahol a csatlakozás melletti érvként jelent meg az EJEE-hez kapcsolódó, Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) által kidolgozott mechanizmus fontos

²² SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: Az alapjogok három jogrendszer metszéspontjában. *Állam és Jogtudomány*, 2009/3. 365–367.

²³ TÉGLÁSI András: A tulajdonhoz való jog védelme Európában – az Európai Unió Bírósága, az Emberi Jogok Európai Bírósága és a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatának fényében. *KÜL-VILÁG*, 2010/4. 23–28.

²⁴ Az említett ügyekről és az alapjogi jogfejlődésről részletesebben ld. TÉGLÁSI András: Az emberi jogok védelmének nemzetközi rendszere. In: Bende Zsófia – Halász Iván: *Összehasonlító alkotmányjog*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 155–158.

²⁵ C-29/69. sz. ügy, Erich Stauder v. City of Ulm – Sozialamt. ECLI:EU:C:1969:57.

²⁶ Uo. 7. pont.

²⁷ C-11/70. sz. ügy, Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, ECLI:EU:C:1970:114.

²⁸ Uo. 4. pont.

²⁹ C-4/73. sz. ügy, J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung v. Commission of the European Communities. ECLI:EU:C:1975:114.

³⁰ *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről*. Róma, 1950. november 4.

³¹ Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission, adopted on 5 April 1977.

³² The Commission of the European Communities' memorandum on the accession of the European communities to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

jogvédelmi szerepe. A Tanács 1994-es felkérésének eredményeként született az EUB 2/94. számú véleménye,³³ amely szerint a csatlakozásnak nem volt megfelelő jogi alapja. Ezen változtatott a Lisszaboni Szerződés, miután az EUMSZ 218. cikke, illetve (8.) jegyzőkönyve rögzítette az erre vonatkozó szándékot és szabályokat. Mindezek ellenére, az EUB 2/13. számú véleményében³⁴ – többek között az uniós jog autonómiájának védelmére, az EUB értelmezési monopóliumára hivatkozva – továbbra is a csatlakozás ellen nyilvánult meg. A csatlakozási tárgyalások jelen tanulmány írásakor is tartanak.³⁵ Az uniós környezeti jogszabályok EJEE-hez kötődő minimumkövetelményeknek való megfelelése, Jan H. Jans és Ann-Katrin von der Heide szerint általános jelleggel megvalósul. Egy kivételt említ, a Bizottság környezeti területen hozott döntésével szembeni korlátozott jogorvoslat lehetőségét, az érintett harmadik felek vonatkozásában.³⁶

Mint korábban említésre került, az Európai Parlament részéről felmerült a gondolat arra nézve, hogy az emberi jogok katalógusát tartalmazó EU Alapjogi Charta környezetvédelemre vonatkozó része direkt módon deklarálja a környezethez való jogot. Ezt a törekvést támogatja az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) is, saját kezdeményezésére kiadott, jogi kötőerővel nem bíró,³⁷ Ukrajna EU-hoz való csatlakozásával kapcsolatos véleményében,³⁸ ahol kifejti, hogy az előbbieken is ismertetett szerződéses háttérből levezethető az Unió jogi kötelezettsége a környezethez való jog biztosítására nézve. Ezt különösen erősíti az EGSZB álláspontja szerint a Charta 51. cikk (1) bekezdése, mely alapján a címzettek körébe tartoznak az uniós intézmények, illetve a tagállamok annyiban, amennyiben uniós jogot hajtanak végre. Ehhez a vélemény hozzákapcsolja az 52. cikk (3) bekezdését, mely az EJEE-re utal. Ennek értelmében azon Chartában deklarált jogok tartalmát és terjedelmét azonosnak kell tekinteni az Egyezményben foglaltakkal, melyek megfelelnek az ott elismerteknek. Az EGSZB szerint az EJEB már kifejlesztette a környezethez való jogra vonatkozó gyakorlatát, amely még fokozottabban válik irányadóvá az EU-ra nézve, ha az Unió csatlakozik az EJEE-hez.³⁹ Úgy vélem, ehhez azonban érdemes hozzátenni, hogy sem az EJEE, sem a jegyzőkönyvei nem mondják ki közvetlenül a környezethez való jogot. Igaz, hogy az EJEB hosszú évekre visszamenő, alapvetően konzisztens joggyakorlattal rendelkezik

³³ Az Európai Unió Bíróságának 2/94. számú véleménye, 1996. március 28., ECR I-1795.

³⁴ Az Európai Unió Bíróságának 2/13. sz. véleménye, 2014. december 18., ECLI:EU:C:2014:2454.

³⁵ A csatlakozás környezethez való joggal kapcsolatos relevanciájával kapcsolatban részletesebben ld. Vivien KÖBÖL-BENDA: The EU's Attitude towards the ECHR's System in Light of the EU's Climate Ambition. *Európai Tükör*, 2022/1–2. DOI: 10.32559/et.2022.1-2.9

³⁶ Jan H. JANS – Ann-Katrin VON DER HEIDE: *Europäische Umweltrecht*. Amsterdam, Europa Law Publishing, 2003. 24–26.

³⁷ Az alapvetően konzultatív feladatokat ellátó Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, valamint a Régiók Bizottsága által kiadott vélemények készítése kötelező a jogalkotás bizonyos fázisában, de az Európai Parlament és a Tanács is kérheti. Ezen felül a két szerv saját maga is kibocsáthat bármely releváns témában véleményt. E véleményekről és a hatásukra vonatkozó kutatásokról részletesebben ld. Christoph HÖNNIGE – Diana PANKE: Is anybody listening? The Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee and their quest for awareness. *Journal of European Public Policy*, Vol. 23., No. 4. (2016).

³⁸ Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2023/C 228/02. számú véleménye, 2022. október 27.

³⁹ Uo. 2.2. alpont.

a területen, de az elsődlegesen a magán- és családi élet védelmét biztosító 8. cikk,⁴⁰ illetve az élethez való jogot kimondó 2. cikk⁴¹ evolutív értelmezésén⁴² alapul. A 8. cikk tekintetében megjelent a *'margin of appreciation'* doktrína, melynek értelmében az EJEB esetről esetre vizsgálja, hogy az államok számára rendelkezésre álló mérlegelési lehetőség alkalmazása során megfelelő módon törekedtek-e a köz- és magánérdekek közötti összhang megteremtésére. Az Egyezményben meghatározott korlátozási lehetőségek mellett az EJEB keretében folytatott környezeti joggyakorlat alapvető korlátja az a tény, hogy általában egy állammal szembeni felelősségre irányul, abban az esetben, ha kifejezetten a kérelmező otthonát, életét veszélyezteti az állam mulasztása vagy aktív tevékenysége, illetve a harmadik személyekkel szembeni hatékony fellépése hiányából fakadó behatás. Hasonlóan az uniós joghoz, főszabály szerint e rendszer sem teszi lehetővé az olyan absztrakt jelenségekkel szembeni, emberi jogi alapú fellépést, mint a klímaváltozás. Mindazonáltal e tekintetben jelenleg több kereset⁴³ is benyújtásra került, melyek közül az idős hölgyeket képviselő szervezet által Svájjal szemben benyújtott keresetben az államot elmarasztaló döntés született.⁴⁴

Bár a környezetvédelem és az ahhoz kapcsolódó emberi jogi jogérvényesítés szempontjából elismerendő az EJEB részéről, hogy környezeti jellegű rendelkezés nélkül kidolgozott egy koherens joggyakorlatot, mindazonáltal a szakirodalom – más területek, mint a gazdasági-szociális és kulturális jogok figyelembevételével – nem feltétlenül üdvözli minden esetben ezt a technikát, mivel az a tagállamok jogalkotási jogkörét az általuk felmerülő jogalkotói szándék megvalósulása nélkül korlátozhatja.⁴⁵ Mindezek mellett a környezethez való jog kérdésében is megfigyelhető, hogy az Európa Tanácson belül is megoszlanak a vélemények annak kapcsán, hogy a kreatív bírói értelmezés tekinthető-e a környezethez való jog elismerésének. Ezt bizonyítja a

⁴⁰ Például: *Case of López Ostra v. Spain*, no. 16798/90, 1994. december 9-ei ítélet. 19-én hozott döntése; *Guerra and others v. Italy*, no. 116/1996/735/932. 1998. február 19-én hozott ítélet; *Moreno Gómez v. Spain*, no. 4143/02. 2004. november 16-án hozott ítélet; *Fadeyeva v. Russia*, no. 55723/00. 2005. június 9-ei ítélet; *Tătar v. Romania*, no. 67021/01. 2009. január 27-én hozott ítélet.

⁴¹ Például: *Öneryıldız v. Turkey*, no. 48939/99. 2004. november 30-án hozott ítélet; *Özel v. Turkey*, nos. 14350/05, 15245/05, 16051/05. 2015. november 17-én hozott ítélet.

⁴² E kreatív interpretáció elsőként a Tyrer ügyben jelent meg, azzal a céllal, hogy az Egyezmény szövegét „élővé” tegye, igazodva az elfogadást követő években megvalósuló különféle változásokhoz. *Tyrer v. The United Kingdom*, no. 5856/72. 1978. március 15-én hozott ítélet.

⁴³ *Cláudia Duarte Agostinho és társai Portugália és tovább 33 állammal szemben benyújtott keresete*, no. 39371/20; *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai v. Svájc*, no. 53600/20; *Carême kontra Franciaország*, application no. 7189/21.

⁴⁴ *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának 2024. április 9-én hozott ítélete, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai v. Svájc*, no 53600/20.

⁴⁵ Ld. NÁDAS György – ZACCARIA Márton Leó: *Néhány gondolat az Európai Unió Alapjogi Kartájának szerepéről a munkavállalói jogvédelem területén*. *Közjogi Szemle*, 2014/3. 35–39.; TÉGLÁSI András: *A szociális jogok alkotmányos alapjogi védelmére védelme—különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére*. Budapest, Dialog Campus, 2019. 253–255.; TÉGLÁSI András: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának szociális biztonsággal kapcsolatos joggyakorlata*. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. Különszám, 587–603.

Parlamenti Közgyűlés azon szándéka,⁴⁶ mely szerint egy jegyzőkönyv által váljon közvetlenül is az Egyezmény részévé a környezethez való jog, melyet a Miniszterek Tanácsa épp az EJEB már kifejlesztett joggyakorlatának tényére hivatkozva utasít vissza.⁴⁷ Mindezen aggodalmak és jogalkotás iránti szándék, úgy vélem, hogy alátámasztják a jog kifejezett, kiegészítő jegyzőkönyv általi elismerésének szükségességét.

Bár üdvözlendő, hogy az EP után az EGBSZ is olyan módon nyilvánult meg, mely szerint szükséges a környezethez való jog uniós szintű deklarálása, úgy vélem, hogy utóbbi álláspontja annyiban nem helyes, hogy a Charta 37. cikke mögött viszonylag egyértelmű a jogalkotói szándék, hiszen a környezetvédelem megvalósulhat az emberi jogok közvetlen gyakorlása, ilyen szempontú védelme nélkül is, annak ellenére, hogy azok erősíthetik annak hatékonyságát. Osztom e tekintetben Ottavio Quirico véleményét,⁴⁸ aki szerint az EU-n belül az utóbbi időben az éghajlatváltozással szembeni küzdelemmel kapcsolatban merült fel az emberi jogok és környezeti kérdések még erősebb összekapcsolása. Mindazonáltal hangsúlyozza, hogy a Charta 37. cikkét nem lehet – legalábbis emberi jogi szempontú jogérvényesítés által – kikényszeríteni, sokkal inkább egy általános elvet jelenít meg, amelynek lehetséges, hogy van potenciálja a környezethez való jog deklarálására nézve, ám ez nem történt meg. Ennek bizonyítékeként épp az EP módosításra irányuló szándékát látja, melyre további példa az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól szóló 2021. május 19-i állásfoglalás.⁴⁹

Az emberi jogi alapon történő, klímaváltozással szembeni uniós jogérvényesítés lehetőségének korlátozott mivoltát illusztrálja a Carvalho és társai ügy,⁵⁰ melyben mezőgazdasággal foglalkozó, az Európai Unió területén, valamint azon kívül élő személyek, valamint a svéd jog szerint bejegyzett, öslakos számikat képviselő szervezet fordult az EUB-hez, az akkori éghajlatváltozás elleni küzdelemre vonatkozó szabályozás⁵¹ elég-

⁴⁶ Ld. Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1614. sz. ajánlása. Elfogadva 2003. június 27-én.; Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1862. sz. ajánlása. Elfogadva: 2009. január 30-án.; Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1885. sz. ajánlása. Elfogadva 2009. szeptember 30-án.; Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2211. számú ajánlása. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.

⁴⁷ Ld. pl. Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsának 15623. számú válasza a 2211 (2021) sz. ajánlásra, elfogadva 2022. szeptember 27-én.

⁴⁸ Ottavio QUIRICO: The European Union and global warming: A fundamental right to (live in) a sustainable climate? *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 30., No. 3. (2023) 237–240.

⁴⁹ Az Európai Parlament 2021. május 19-i állásfoglalása az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól és a környezetvédők e kérdésben betöltött szerepéről. P9_TA(2021)0245. 8. pont.

⁵⁰ T-330/18. Carvalho and Others v. Parliament and Council. ECLI:EU:T:2019:324.

⁵¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/410 irányelve (2018. március 14.) a 2003/87/EK irányelvnek a költséghatékony kibocsátáscsökkentés és az alacsony szén-dioxid-kibocsátású technológiákba történő beruházások növelése érdekében történő módosításáról és az (EU) 2015/1814 határozat módosításáról. OJ L 76, 19.3.2018, 3–27. o.; Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/841 rendelete a földhasználat, a földhasználatváltoztatáshoz és az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódó üvegházhatásúgáz-kibocsátásnak és -elnyelésnek a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó éghajlat- és energiapolitikai keretbe történő beillesztéséről, valamint az 525/2013/EU rendelet és az 529/2013/EU határozat módosításáról. OJ L 156/1, 19. 6. 2018, 1–25. o.; Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/842 rendelete (2018. május 30.) a Párizsi Megállapodásban vállalt kötelezettségek teljesítése érdekében a tagállamok által 2021-től 2030-ig kötelezően teljesítendő, az éghajlat-politikai fellépéshez hozzájáruló éves üvegházhatásúgáz-kibocsátás-

telen mivolta miatt. A kérelmezők szerint a nem eléggé ambiciózus vállalások és a nem megfelelő végrehajtás veszélyeztetik élethez való jogukat (EU Alapjogi Charta 2. cikk), személyi sértetlenséghez fűződő jogukat (3. cikk), a gyermekek jogait (24. cikk). Továbbá, mivel mezőgazdaságból éltek, melyet kiemelten fenyeget az éghajlatváltozás,⁵² hivatkoztak a foglalkozás szabad megválasztásához és a munkavállaláshoz való jog (15. cikk), a vállalkozás szabadsága (16. cikk) és a tulajdonhoz való jog (17. cikk) sérelmére is. Az EUB azonban elsődlegesen arra alapozva nem vizsgálta érdemben a keresetet, hogy az éghajlatváltozás káros következményei mindenkit érintenek, nem csak a kérelmezőket, így nem áll fent a „Plaumman-teszt”⁵³ szerinti személyes érintettség követelménye.

A fentiekhez hozzá kell tenni, hogy a környezethez való jog procedurális oldalához kötődő elemnek is tekinthető környezeti információhoz jutás és a döntéshozatalban való részvétel erőteljesebben jelent meg az uniós jogrendben. Ennek egyik fő oka, hogy maga az EU, illetve valamennyi tagállam részese az Aarhusi Egyezménynek.⁵⁴ Ennek nyomán számos kötelező uniós jogi aktus került elfogadásra,⁵⁵ mely valamely eljárási aspektust szabályoz, illetve több EUB ítélet is született, ahol az emberi jogi jelleg elfo-

csökkentések meghatározásáról, valamint az 525/2013/EU rendelet módosításáról. OJ L 156, 19.6.2018, 26–42. o.; Az Európai Parlament és a Tanács 2003/87/EK irányelve (2003. október 13.) az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének létrehozásáról és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról. OJ L 275, 25.10.2003, 32–46. o.; ld. T-330/18. 6–7. pontok.

⁵² Ezt megerősítette az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (*Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC*) 2019-es jelentése is, mely szerint az éghajlatváltozás kiemelt stresszt jelent a földterületekre nézve, fokozza a megélhetés elvesztését, a biodiverzitás pusztulását, veszélyeztetve az emberek és az ökoszisztémák egészségét, valamint az érintett infrastruktúrák kiépítését vagy megfelelő működését, illetve az élelmezési biztonságot. 2019: *Summary for Policymakers*. In: *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. IPCC, 2019. A5. pont, 16.

⁵³ C-25/62. számú ügy, Plaumann & Co. v. Commission of the European Economic Community, ECLI:EU:C:1963:17.

⁵⁴ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. Aarhus, Denmark, 25 June 1998. *United Nations, Treaty Series*, vol. 2161. 447. Magyarországon kihirdette: 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről. [továbbiakban: Aarhusi Egyezmény].

⁵⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 1367/2006/EK rendelete (2006. szeptember 6.) a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek a közösségi intézményekre és szervekre való alkalmazásáról. OJ L 264, 25.9.2006, p. 13–19; Az Európai Parlament és a Tanács 2003/4/EK irányelve (2003. január 28.) a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről. OJ L 41, 14.2.2003, p. 26–32. Az Európai Parlament és a Tanács 2003/35/EK irányelve (2003. május 26.) a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről, valamint a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog tekintetében a 85/337/EGK és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról, OJ L 156, 25.6.2003, p. 17–25; A Tanács 85/337/EGK irányelve az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról. HL L 175., 1985.7.5. 40. o.

gadása a megfogalmazásból is kitűnik.⁵⁶ Mindazonáltal e tendenciát is legfeljebb csak részeredménynek tekinthetjük, és továbbra sem beszélhetünk a környezethez való jog – mint szubsztantív és procedurálisan vett emberi jog – direkt deklarálásáról. Továbbá figyelembe kell venni, hogy az Aarhusi Egyezmény keretében meghatározásra került egy harmadik pillér, a jogorvoslathoz való jog. Míg az információhoz jutáshoz, valamint a döntéshozatalban való részvételhez való jog érvényesítésére nézve közvetlenül születtek másodlagos jogi aktusok, e harmadik elem tekintetében ez nem mondható el.⁵⁷

Úgy gondolom, hogy a környezethez való jog uniós elismeréséhez vezető úton egy lehetséges ösvényt nyújthatna a tagállami alkotmányos hagyományok inspiráló jellegének elfogadása, amely bár nem helyettesítené adott esetben a Charta módosítását, ugyanakkor elősegíthetné az ahhoz vezető folyamat legitimitását, valamint a Charta változó körülményekhez alkalmazkodó interpretációját. Felmerülhet kérdésként, hogy a tagállamok alkotmányos hagyománya bír-e relevanciával az EU Alapjogi Charta hatálybalépését követően. E tekintetben osztom azon szerzők álláspontját, akik szerint továbbra is meghatározó szerepe van e tényezőnek. E körbe tartozik Massimo Fichera és Oreste Pollicino, akik szerint ennek egyik fő bizonyítéka, hogy a Charta utáni időszakban megemelkedett a közös alkotmányos hagyományokra történő hivatkozások száma az EUB részéről. Ez egyrészt egy érveléstechnikai eszköz alkalmazását is jelenti, másrészt viszont tényleges, gyakorlati hatással is bírhat. Erre példaként látják azt a 2015-ös ítéletet,⁵⁸ mely a Charta, a tagállami alkotmányos hagyományok és az EJEE rendelkezései fényében állapította meg a kérdéses másodlagos jogi aktus EU jogba ütköző mivoltát. Úgy látják, hogy a Charta tekintetében fennálló, lehetséges értelmezési hiányosságok kitöltésére alkalmas a tagállami alkotmányos hagyományok koncepciójának alkalmazása, melyre az EUB is ráébredt, így az megfelelő lehet a Charta hatókörének ilyen módon történő bővítésére is.⁵⁹

Elfogadva tehát a tagállamok közös alkotmányos hagyományainak inspiráló és potenciálisan irányadó mivoltát, a fentiekben bemutatott uniós jogi háttérrel szem előtt tartva, az elemzés a következőkben a tagállami alkotmányok releváns rendelkezéseinek áttekintésére, tipizálására irányul, annak megállapítása érdekében, hogy a környezethez való jog részét képezheti-e e körnek.

⁵⁶ Például a C-204/09. számú ügy a Flachglas Torgau GmbH és a Bundesrepublik Deutschland között, ECLI:EU:C:2012:71; C-182/10. számú ügy Marie Noëlle Solvay és társai és a Région wallonne között, ECLI:EU:C:2012:82; C-416/10. számú ügy Jozef Križan és társai kontra Slovenská inšpekcia životného prostredia között, ECLI:EU:C:2013:8; C-570/13 Karoline Gruber és Unabhängiger Verwaltungssenat für Kärnten között, ECLI:EU:C:2015:231.

⁵⁷ A környezeti ügyekben való jogorvoslathoz fűződő jog uniós és tagállami kikényszeríthetőségéről részletesebben ld. Audrey DANTHINNE – Mariolina ELIANTONIO – Marjan PEETERS: Justifying a presumed standing for environmental NGOs: A legal assessment of Article 9(3) of the Aarhus Convention. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Vol. 31., No. 3. (2022).

⁵⁸ C-293/12 és C-594/12. számú egyesített ügyek, Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others and Kärntner Landesregierung and Others. ECLI:EU:C:2014:238.

⁵⁹ Massimo FICHERA – Oreste POLLICINO: The Dialectics Between Constitutional Identity and Common Constitutional Traditions: Which Language for Cooperative Constitutionalism in Europe? *German Law Journal*, Vol. 20., No. 8. (2019) DOI:10.1017/glj.2019.82. 1105-1008.

3. Környezethez való jog a tagállami jogrendszerekben

Az ENSZ első jelentős környezeti kérdésekkel foglalkozó 1972-es csúcsa során született Stockholmi Nyilatkozat⁶⁰ az 1. számú elvében deklarálta a szabadságra, egyenlőségre és megfelelő életkörülményekre vonatkozó emberi jogokat, melyet összekötött az emberek környezet megóvására kiterjedő kötelezettségével.⁶¹ Bár egyes szerzők⁶² szerint ez tekinthető a környezethez való jog deklarálásának, magam azon véleményen vagyok, hogy ez alapvetően a környezeti kérdések és emberi jogok összekapcsolása, tehát nem egy önálló emberi jog kimondása volt. Ez következik többek között az elfogadást megelőző, alkalmazott szóhasználat tekintetében kialakuló vitákból is, ahogy azt bemutatja Louis B. Sohn, utalva arra, hogy több állam – Kolumbia, Dánia, Etiópia, Panama, Szingapúr, az Egyesült Arab Emírségek – és a Szentszék is közvetlenül kifejezte elégedetlenségét, mivel úgy tartották, a Nyilatkozatnak direkt módon kellett volna kimondania a környezethez való jogot.⁶³ A Stockholmi Nyilatkozat bár nem deklarálta egyértelműen a környezethez való jogot, számottevő hatást gyakorolt mind a környezeti kérdések és emberi jogok közös értelmezésére, mind általánosan a nemzetközi környezetjog fejlődésére nézve.⁶⁴ Mindazonáltal jelen tanulmány keretei között a nemzeti és a közösségi (uniós) jogfejlődésre gyakorolt hatásra fókuszálok elsődlegesen.

Az államok közül elsőként – valószínűsíthetően a Stockholmi Nyilatkozat hatásának köszönhetően is – Portugália ismerte el nemzeti alkotmányában a környezethez való jogot 1976-ban, melyet 1978-ban követett Spanyolország is.⁶⁵ Portugália Alkotmánya⁶⁶ 9. cikkében az állam alapvető kötelezettségei körében azonosítja a környezeti jogokat, illetve önmagában a környezet és a természeti erőforrások megóvását. 66. cikkében pedig deklarálja az egészséges és ökológiailag kiegyensúlyozott, emberi életre alkalmas környezethez való jogot és a mindenkit érintő megóvási kötelezettséget.⁶⁷ Ismételten kitér az állami kötelezettségekre, ideértve többek között a szennyezések megelőzését

⁶⁰ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, A/CONF.48/14/Rev.1. Stockholm, 5–16 June 1972.; New York, United Nations, 1973. Chapter I. 3–6. [továbbiakban: Stockholmi Nyilatkozat].

⁶¹ A/CONF.48/14/Rev.1. 4.

⁶² Ld. pl. Alexandre KISS – DINAH SHELTON: *International environmental law*. Transnational Publishers, Inc, 1991. 21–31.; Jutta Brunnée: The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law. In: Aldo CHIRCOP – Ted MCDORMAN (eds.): *The Future of Ocean Regime Building: Essays in Tribute to Douglas M. Johnston*. Kluwer Law, 2008.

⁶³ Louis B. SOHN: The Stockholm Declaration on the Human Environment. *Harvard International Law Journal*, Vol. 14., No. 3. (1973) 452–453.

⁶⁴ A jogfejlődésről részletesebben ld. Edith BROWN WEISS: International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order. *Georgetown Law Journal*, Vol. 81., No. 3. (1993) 675–679.

⁶⁵ David R. BOYD: The Right to a Healthy and Sustainable Environment. In: Yann Aguila – Jorge E. Viñuales (eds.): *A Global Pact for the Environment – Legal Foundations*. Cambridge, C-EENRG Report, 2019-I. 32–33.

⁶⁶ Portugália Alkotmánya (*Constituição portuguesa de 1976*). Elfogadva 1976. április 25-én, legutoljára módosítva 2005-ben. [továbbiakban: Portugália Alkotmánya]. <https://tinyurl.com/2mz4jrap>.

⁶⁷ Portugália Alkotmánya, 66. cikk, 1. pont.

és kezelését, a megfelelő települési tervezés, a természetvédelem, a természeti erőforrások ésszerű felhasználásának előmozdítását, a helyi hatóságokkal való együttműködést, a környezeti célok más szakpolitikai területekbe való integrációját, a környezeti oktatás és a környezeti értékek népszerűsítését, a pénzügyi politikával való összhang megteremtését.⁶⁸ A spanyol Alkotmány⁶⁹ 45. cikkében rögzíti a mindenkit megillető, olyan környezethez való jogot, amely megfelelő a személyes fejlődés biztosításához. E joghoz egyúttal hozzáköti a megőrzés kötelezettségét is.⁷⁰ Az állami hatóságok feladata a természeti erőforrások ésszerű felhasználásának biztosítása, a környezet megőrzése és állapotának javítása mellett, összhangban a kollektív felelősség elvével.⁷¹ Az e körben kimondottakhoz hozzárendeli a jogsértés esetén fennálló büntetőjogi vagy közigazgatási szankciók kiszabásának szükségességét, melyek az okozott kárral összhangban állnak.⁷²

A következőkben áttekintjük, hogy az Európai Unió tagállamai közül jelenleg hány ország jogrendszerében jelent meg önálló emberi jogként a környezethez való jog. Ennek feltárásához elsődlegesen David R. Boyd emberi jogi és környezeti kérdésekkel foglalkozó ENSZ különleges jelentéstevő 2019-es munkájának eredményeit veszem alapul, melyben egy melléklet keretében tekinti át a környezethez való jog nemzeti elismerését.⁷³ A jelentés jelen tanulmány írásakor már ötéves, így figyelemmel kell lenni arra is, hogy módosultak-e időközben az eredmények. Jelen táblázat kiindulási pontként a 2019-es eredményeket tartalmazza, majd a tanulmány későbbi részében megvizsgáljuk, hogy az EU tagállamai tekintetében felfedezhető-e változás e tekintetben.

A környezethez való jog Európai Unió tagállami jogrendszereiben való megjelenése az A/HRC/43/53 sz. ENSZ jelentés alapján (2019-es állapot)			
	Tagállam	Nemzeti alkotmányban való elismerés	Alkotmánynál alacsonyabb szintű jogszabályban való elismerés
1.	Ausztria	nem	nem
2.	Belgium	igen	igen
3.	Bulgária	igen	igen
4.	Ciprus	igen (közvetetten)	igen
5.	Csehország	igen	igen
6.	Dánia	nem	nem
7.	Észtország	igen (közvetetten)	igen (közvetetten)
8.	Finnország	igen	igen

⁶⁸ Uo. 2. cikk a.-h. pontok.

⁶⁹ Spanyol Alkotmány (*Constitución española*). Elfogadva 1978. október 31-én, legutoljára módosítva 2011. szeptember 27-én. https://www.lamoncloa.gob.es/documents/constitucion_inglescorregido.pdf

⁷⁰ Uo. 45. cikk, 1. pont.

⁷¹ Uo. 2. pont.

⁷² Uo. 3. pont.

⁷³ David R BOYD: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. A/HRC/43/53. 30 December 2019 [továbbiakban A/HRC/43/53]. II. sz. melléklet.

9.	Franciaország	igen	igen
10.	Görögország	igen	igen
11.	Hollandia	nem	nem
12.	Horvátország	igen	igen
13.	Írország	igen (közvetetten)	nem
14.	Lengyelország	nem	nem
15.	Lettország	igen	igen
16.	Litvánia	igen (közvetetten)	igen
17.	Luxemburg	nem	nem
18.	Magyarország	igen	igen
19.	Málta	nem	nem
20.	Németország	nem	nem
21.	Olaszország	igen (közvetetten)	nem
22.	Portugália	igen	igen
23.	Románia	igen	igen
24.	Spanyolország	igen	igen
25.	Svédország	nem	nem
26.	Szlovákia	igen	igen
27.	Szlovénia	igen	igen

3.1. Tagállamok, melyek nem védik alkotmányos jogként a környezethez való jogot

A fentiek fényében látható, hogy Boyd jelentése alapján huszonehétből mindössze nyolc tagállam – Ausztria, Dánia, Hollandia, Lengyelország, Luxemburg, Málta, Németország, Svédország – nemzeti jogrendjében nem található meg alkotmányos vagy attól alacsonyabb szinten a környezethez való jog önálló elismerése.

A fenti eredményekhez érdemes hozzátenni, hogy önmagában a tény, miszerint a nemzeti alkotmány – vagy alacsonyabb szintű jogszabály – nem ismeri el közvetlenül a jogot, nem jelenti azt, hogy valamilyen módon ne jelenne meg például az alkotmánybírói joggyakorlat keretei között. A Lengyel Köztársaság Alkotmánya⁷⁴ 5. cikkében rendelkezik a környezetvédelemről, összhangban a fenntartható fejlődés elvével. 31. cikkében az alkotmányos jogok és kötelezettségek gyakorlásának jogszerű korlátjaként jelöli meg többek között a természeti környezet védelmét. 68. cikkében az állami szervek feladataként határozza meg a környezetkárosításból fakadó negatív egészségügyi következmények elleni harcot, majd 74. cikkében általánosan az állami szereplők feladataként értelmezi a környezetvédelem biztosítását. Ugyanebben a cikkben megjelenik a környezet minőségére és a védelmére vonatkozó információhoz való jog, valamint a követelmény, miszerint az állami szerveknek támogatnia kell a polgárok környezetvédelmi tevékenységeit. Utóbbit tekinthetjük úgy is, hogy részben – vagyis a procedurális jogok egy elemére nézve – elismeri a környezethez való jogot, bár szubsztantív értelemben valóban nem jelenik meg alanyi jogként. A lengyel alkot-

⁷⁴ A Lengyel Köztársaság Alkotmánya (*Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*), elfogadva 1997. április 2-án, módosítva 2006. szeptember 8-án és 2009. május 7-én. [továbbiakban: a Lengyel Köztársaság Alkotmánya]. Angol nyelven ld. <https://tinyurl.com/mpmwrkvv>

mány az eljárási jogosultságok mellett alapvetően inkább a kötelezettségekre fókuszál, 86. cikkében az állami szerveken túl kiterjesztve azt valamennyi érintett szereplőre. Szilágyi János Ede rámutat arra, hogy a Lengyel Köztársaság Alkotmánybírósága több alkalommal is értelmezte a fenti rendelkezéseket, melyek keretében megszületett a környezet alkotmányjogi koncepciója is, s amely értelmében az autonóm jellegű, nem lehet önmagában csak jogi terminológiával leírni.⁷⁵

A környezethez való jogot nem tartalmazó alkotmányok esetén általában megjelenik valamilyen formában a kérdés, de inkább az állami feladatok szemszögéből, gyakran az alapjognál alacsonyabb szintű államcélként meghatározva. A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye⁷⁶ 20.a cikkében az állam felelősségeként határozza meg az élet természetes alapjainak jövő nemzedékek számára történő megőrzését, külön kiemelve az állatokat is, összhangban az alkotmányos keretekkel, megfelelő jogalkotás, végrehajtás és jogorvoslat biztosítása által. Fodor László környezetvédelmi alkotmányos rendelkezéseket áttekintő tanulmányában a német szövetségi alkotmány rendelkezését államcélként értelmezi, de utal arra, hogy a német nyelvű szakirodalomban megjelent a környezetvédelemhez való jog kifejezés, elsősorban külföldi példákkal, illetve Brandenburg tartomány saját alkotmányával összefüggésben.⁷⁷ Utóbbi⁷⁸ 39. cikkének (2) bekezdésében kimondja, hogy mindenkit megillet azon kockázatoktól való védelemhez fűződő jog, amely az élet természetes alapjainak megváltoztatásából fakadnak. A természet értékékként történő elismerése az oktatás irányának meghatározása keretében jelenik meg Bréma Szabad Hanza-város Tartományi Alkotmányában,⁷⁹ valamint Bajorország Tartományi Alkotmányában.⁸⁰

A Holland Királyság Alkotmánya⁸¹ szintén az állami kötelezettség oldaláról érinti a környezet megővését, azzal, hogy elsődlegesen a környezetjogi szabályok kialakításában és megfelelő végrehajtásában látja a megoldást. 21. cikkében az államot bízza meg az emberi élethez szolgáló földek, valamint a környezet megőrzésének és fejlesztésének feladatával. Az alkotmányhoz kapcsolódó rövid tartalmi értelmezés (*Korte toelichting op de inhoud*) fényében e rendelkezés a közösséget foglalkoztató aggodalomból fa-

⁷⁵ János Ede SZILÁGYI: Constitutional Protection of the Environment and Future Generations in Certain Central European Countries. In: János Ede Szilágyi (ed.): *Constitutional Protection of the Environment and Future Generations. Legislation and Practice in Certain Central European Countries*. Miskolc, Central European Academic Publishing, 2022. 483–484.

⁷⁶ Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*), elfogadva 1949. május 23-án, legutóljára módosítva 2022. december 19-én. [továbbiakban: Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye]. Eredeti nyelven elérhető: <https://tinyurl.com/3wj3ak4p>

⁷⁷ FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2007/1. 6–9.

⁷⁸ Brandenburg Tartomány Alkotmánya (*Verfassung des Landes Brandenburg*). Elfogadva 1992. augusztus 20-án, legutóljára módosítva 2022. július 5-én.

⁷⁹ Bréma Szabad Hanza-város tartományi alkotmánya (*Landesverfassung der Freien Hansestadt Bremen*) 65. cikk. <https://tinyurl.com/3v243ja7>

⁸⁰ Bajorország Tartományi Alkotmánya (*Verfassung des Freistaates Bayern*) 131. cikk (2) bekezdés. <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayVerf/true>

⁸¹ A Holland Királyság Alkotmánya (*Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden*), mely hatályba lépett 1815. augusztus 24-én, legutóljára módosítva 2023. február 22-én. <https://tinyurl.com/4cnrjf9e>

kadt, mely szerint a környezet megóvása kiterjed az ország árvíztől való védelmére is. E megóvási kötelezettség több nemzeti jogszabály alapját jelenti, melyek a környezeti menedzsmentre, talajvédelemre, a felszíni vizek szennyezéstől való megóvására, valamint a területrendezésre irányulnak. Jonathan Verschuuren alkotmányos jogként határozza meg a 21. cikk rendelkezését, mely azonban elsődlegesen politikai jellegű, nem a jogi kikényszeríthetőséggel áll összefüggésben. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy – már a cikk 1994-es írásakor is – számos környezetjogi szabály született a rendelkezés szellemiségében, ami a tényleges jogérvényesítést nagyban előmozdítja.⁸²

Az Osztrák Köztársaság esetén több alkotmányerejű törvényt alkotja a szövetségi alkotmány.⁸³ Az 1984-es 491. számú alkotmányerejű törvény⁸⁴ értelmében az Osztrák Köztársaság – ideértve a szövetségi és tartományi szintet, valamint az önkormányzatokat – elkötelezett a széleskörű környezetvédelem irányában, mely a természeti környezet megóvását jelenti az emberi élet biztosítása céljából. Magába foglalja azon eszközöket, melyekkel a levegő, a víz és a talaj tisztasága megőrizhető, illetve amelyek a zajszennyezés ellen irányulnak. E rendelkezések végrehajtására elsődlegesen a szövetségi kormányt jelöli ki.⁸⁵ Petra Tempfer osztrák alkotmányjogászokat megszólaltató cikkében az éghajlati védelemhez való jog kérdését vetette fel, annak fényében, hogy az osztrák alkotmányos rendszer nem tartalmazza kifejezetten a környezethez való jogot. Bernd-Christian Funk szerint nem szükséges a jogot alkotmányos szinten deklarálni, mivel annak a veszélyével járna, hogy az állampolgárok innovatív beruházások leállításához járulnának hozzá alkotmányos jogukkal élve. Ezzel szemben Theo Öhlinger az alkotmányos elismerést tartja szükségesnek, tekintettel arra, hogy Ausztria Alkotmánybírósága nem foglalkozik olyan mélységben a környezeti kérdésekkel, mint a Német Szövetségi Alkotmánybíróság, ezt bizonyította a Schwechati Repülőtér bővítésének ügye is, ahol a beruházás leállítását elrendelő közigazgatási bírósági döntést megsemmisítette az Alkotmánybíróság.⁸⁶

Luxemburg Alkotmánya⁸⁷ az alkotmányos célkitűzések körében említi meg az emberi és természeti környezet védelmét, törekedve a természet megújulóképeségével összhangban álló egyensúly megteremtésére, különös tekintettel a biológiai sokféleség védelmére, illetve a jelen és jövő nemzedékek érdekeinek előmozdítására. Állami kötelezettségként azonosítja az éghajlatváltozás elleni küzdelmet és a klímasemlegességre való törekvést. Az állatokat érző, nem emberi lényeknek ismeri el, elkötelezve magát a

⁸² Jonathan VERSCHUUREN: The Constitutional Right to the Protection of the Environment in the Netherlands. *Revue Juridique de l'Environnement*, no. 4 (1994) 343–344.

⁸³ <https://tinyurl.com/2v755kay>

⁸⁴ 491. Bundesverfassungsgesetz vom 27. November 1984 über den umfassenden Umweltschutz. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, Jahrgang 1984 Ausgegeben am 10. Dezember 1984 203. Stück. https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1984_490_0/1984_490_0.pdf

⁸⁵ Uo. 1–2. §.

⁸⁶ Petra TEMPFER: Klimaschutz als Grundrecht der Zukunft. *Wiener Zeitung*, 15.05.2021. <https://tinyurl.com/3bf5y6vw>

⁸⁷ A Luxemburgi Nagyhercegség Alkotmánya (*Lëtzebuurger Constitution/Constitution du Grand-Duché de Luxembourg/Luxemburgische Verfassung*) elfogadva 1868. október 17-én., legutóljára módosítva 2023. július 1-én. https://www.chd.lu/sites/default/files/2023-04/Constitution_en%203%20langues.pdf

jólétüket szolgáló védelmükre.⁸⁸ Nem alkotmányos, hanem törvényi szinten megjelent valamiféle közelítés a környezeti kérdésekhez kapcsolódó emberi jogok elismerésére nézve. A 2023. augusztus 23-án elfogadott „Erdő Törvény” értelmében a nyilvánosság tagjai jogosultak gyalogosan, kerékpárral, lóháton valamennyi erdei úton és ösvényen járni, ugyanakkor kötelesek tartózkodni e területek károsításától.⁸⁹

Svédországban – az Osztrák Köztársasághoz hasonlóan – több alkotmányos erejű törvény alkotja az alkotmányt, ezek közül a kormányzatra vonatkozó aktus⁹⁰ alapvetően nem rendelkezik a környezethez való jogról, mindazonáltal kimondja, hogy mindenkit megillet a természeti környezethez való hozzáférés joga.⁹¹ Továbbá a kormányzat tevékenységét meghatározó alapelvek körében meghatározza, hogy a közintézmények kötelesek előmozdítani a fenntartható fejlődést, megteremtve a jelen és jövő nemzedékei számára jó állapotú környezetet.⁹²

Dánia Alkotmánya⁹³ – a fenti példákkal szemben – alapvetően nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a környezetre vagy a természeti erőforrások védelmére vonatkozna. A környezeti kérdéseket nem emberi jogi szempontból, hanem alapvetően a környezetjogi szabályozás oldaláról közelíti meg az ország, melyre nézve több jogszabály született, például a környezetvédelemre, természetvédelemre, tervezésre, vízgyűjtő gazdálkodásra, a partmenti területek védelmére, a környezeti hatásvizsgálatra vonatkozóan.⁹⁴

Málta Alkotmánya⁹⁵ nem rendelkezik környezeti kérdésekről, illetve nem mondja ki a környezethez való jogot. Mindazonáltal 2023-ban ellenzéki képviselők módosítást indítványoztak, melynek sikeressége esetén az alkotmány elismerné minden egyén jogát arra, hogy tiszta, egészséges és fenntartható környezetben éljen. A tervezet kiterjeszti a környezet fogalmát a levegőre, a vízre, a talajra, az ökoszisztémákra, valamennyi természeti és fizikai erőforrásra, továbbá megnyitná a kaput a személyes érdek bizonyítása nélküli perindítás lehetősége előtt környezeti ügyekben, mely az egyének és nem-kormányközi szervezetek érdekérvényesítését serkentené.⁹⁶ Jelen tanulmány írásakor a legfrissebb hír, hogy 2024 februárjában nyilvános vitát tartottak a kérdésben, mely

⁸⁸ Uo. 41. cikk.

⁸⁹ New Law Introduces Extra Rights, Responsibilities for People Walking in Forests. *Chronicle.lu*, 18. 07. 2023. <https://tinyurl.com/2uanp5rz> Loi du 23 août 2023 sur les forêts et portant, Art. 2. <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2023/08/23/a544/jo>

⁹⁰ Svédország Kormányzatra vonatkozó aktusa (*Regeringsformen*), elfogadva 1974-ben, legutoljára módosítva 2009-ben. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/swe128132E.pdf>

⁹¹ Uo. 18. cikk.

⁹² Uo. 2. cikk.

⁹³ Dánia Alkotmánya (*Danmarks Riges Grundlov*) elfogadva 1953. június 5-én. <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/5487>

⁹⁴ Flemming ELBÆK: The Legal 500 Country Comparative Guides 2024: Denmark – Environment. <https://www.legal500.com/guides/chapter/denmark-environment/?export-pdf>

⁹⁵ Málta Alkotmánya (*Konstituzzjoni ta' Malta*), elfogadva 1964. szeptember 21-én, legutoljára módosítva 2020-ban. <https://legislation.mt/eli/const/eng>

⁹⁶ In Malta, opposition party introduces bill to include environment as fundamental constitutional right. *Constitutionnet.org*, 06. 06. 2023. <https://tinyurl.com/46tnhunv>

során Cyrus Engerer képviselő kiemelte, hogy az Európai Parlament azon szándéka nagyban motiválta a kezdeményezést, mely a környezethez való jogot bevezetné az EU Alapjogi Charta rendszerébe.⁹⁷

3.2. Tagállamok, ahol közvetett módon valósul meg a környezethez való jog alkotmányos elismerése

A fent idézett, A/HRC/43/53 sz. ENSZ jelentés külön kategóriaként kezeli azon államokat, melyek alkotmánya közvetett módon ismeri el a környezethez való jogot. Ide tartozik Ciprus Alkotmánya,⁹⁸ mely esetén az élethez való jog (7. cikk), a megfelelő életkörülményekhez való jog (9. cikk) és a magánélethez való jog (15. cikk) tekintetében merül fel az indirekt elismerés ténye. Ezen kreatív értelmezésnek az egyik első megnyilvánulása egy Pyrga település közösségét érintő legfelsőbb szintű bírói döntés volt.⁹⁹ Az eljáró Pikis bíró egy közeli kőbánya vonatkozásában állapította meg, hogy az élethez való jogból levezetve megilleti a közösség tagjait a környezet és egészség védelméhez fűződő jog, melyből következik, hogy bírói úton kikényszeríthető jogvédelemre is jogosultak. Artemis Yiordamli szerint a döntésnek két meghatározó vetülete volt. Egyrészt az élet fogalmának biológiai dimenzióra történő kiterjesztésének tekinti, mely értelmezhető annak elismeréseként is, hogy az ember is részese a környezetnek. Másrészt eljárásjogi szempontból viszont csak a településnek – mint a közösség megnyilvánulásának – ismerte el a jogorvoslathoz való jogát, de nem tette lehetővé nemkormányközi szervezetek részvételét. Ezt hasonló szellemiségű döntések követték, mely jelenség Yiordamli szerint károsnak tekinthető a környezeti igényérvényesítésre nézve. Mindez a környezeti kérdések súlyának nem megfelelő értékeléséből fakad. Mindazonáltal üdvözli a kreatív jogértelmezést, tekintettel arra, hogy az alkotmány maga nem tartalmaz vonatkozó rendelkezést.¹⁰⁰

Észtország Alkotmánya¹⁰¹ nem deklarálja a környezethez való jogot közvetlen módon, de Hannes Veinla szerint kiindulási alapként szolgál az 53. cikk, melynek értelmében mindenki köteles megőrizni az emberi és természeti környezetet, továbbá megtéríteni az esetlegesen okozott károk összegét, mely tekintetében a vonatkozó

⁹⁷ MEP Cyrus Engerer Emphasises Environment As A Human Right. *Malta Daily*, 22. 02. 2024. <https://tinyurl.com/2uhfzj5f>

⁹⁸ Ciprus Alkotmánya (*Suprema Lex Cypri*), elfogadva 1960. augusztus 16-án, legutoljára módosítva 2023 januárjában. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/CYP135208.pdf>

⁹⁹ Community of Pyrga through the President of the Community and the local authority of Pyrga and ors v Republic of Cyprus through the Council of Ministers and ors, Interim decision, Case no 671/1991, ILDC 1790 (CY 1991), (1991) CLR 3498, 7th November 1991, Cyprus; Supreme Court [Sup Ct].

¹⁰⁰ Artemis YIORDAMLI: Cyprus in search of environmental justice: environmental justice and implementation of the 1998 Aarhus Convention under Cyprus law. In: Artemis Yiordamli (ed.): *Access to Justice of Environmental NGOs: A Comparative Perspective (EU, France, Cyprus)*. Friedrich Ebert Stiftung, 2021. 18.

¹⁰¹ Az Észk Köztársaság Alkotmánya (*Eesti Vabariigi põhiseadus*), elfogadva 1992. június 28-án, legutoljára módosítva 2003-ban. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide>

eljárást jog által kell szabályozni.¹⁰² A környezet védelmének három meghatározó jogszabályát azonosítja Fátima Alves, Paulo Manuel Costa, Luca Novelli és Diogo Gudes Vidal – elsődlegesen Portugália, Franciaország, Olaszország, Magyarország, Észtország és Spanyolország természetvédelmi és természet jogait elismerő szabályait összehasonlító – cikkében. Az Észt Büntető Törvénykönyv¹⁰³ több rendelkezése szankcionálja a környezetkárosítás különféle formáit (mint például a növényvilágot veszélyeztető tevékenységek, a fák és cserjék károsítása, illetve a vadvilág károsítása). A Természetmegőrzési Törvény¹⁰⁴ elsődleges célja a természetes környezet megóvása a biodiverzitás védelme által, melynek eszközeként szolgál a természetes élőhelyek és a vadon élő fajok populációjának megfelelő állapotban történő megőrzése. Az emberi jogok alapvetően a Környezeti Kódexben¹⁰⁵ jelennek meg, melynek 23. cikke kimondja mindenki jogát, hogy olyan környezetben éljen, mely egészségét és jólétét szolgálja, és ehhez megőrzési kötelezettséget is rendel. 24–27. cikkeiben szabályozza a környezeti információhoz való jog részleteit, 28. és 29. cikkében a döntéshozatalban való részvételt, 30. cikkében a jogorvoslathoz való jogot, míg 31. cikkében a nem-kormányközi szervezetek részvételének lehetőségeit.¹⁰⁶ Úgy gondolom, hogy a 23. cikk megkérdőjelezi Boyd A/HRC/43/53 számú jelentésének azon kategorizálását, mely szerint az észt belső jogban közvetetten jelenik meg a környezethez való jog, bár ez nem változtat a direkt alkotmányos elismerés hiányának tényén.

Írország Alkotmánya¹⁰⁷ az előbbiekhöz hasonlóan mondja ki direkt módon a környezethez való jogot, mindazonáltal Eadbhard Pernot – alapvetően a potenciális éghajlati litigációra fókuszáló – tanulmányában áttekinti azon bírósági ítéleteket, melyekben más alkotmányos rendelkezésekből, közvetetten megvalósult a jog levezetése. Ezek közül úttörő jellegű volt a 2017-es Merriman ügy,¹⁰⁸ mely új dimenziót hozott az ítélkezés irányára nézve. Egy környezeti kérdésekkel foglalkozó civil szervezet (*Friends of the Irish Environment – FIE*) megtámadta Fingal Megye Tanácsának egy döntését, mely öt évre meghosszabbította a dublini repülőtér bővítésére irányuló engedély érvényességét. Az ügyben eljáró Barret bíró kifejtette, hogy a környezethez való jog összefügg az emberi méltósággal, továbbá elengedhetetlen valamennyi emberi jog kielégítéséhez.

¹⁰² Hannes VEINLA: Development of Estonian Environmental Law: Integration with Europe. *Juridica International*, II/1997. <https://tinyurl.com/vvf62u2h>

¹⁰³ Estonia Penal Code (*Karistusseadustik*), Passed 06.06.2001 RT I 2001, 61, 364, Entry into force 01.09.2002. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>

¹⁰⁴ Nature Conservation Act (*Looduskaitseadus*), Passed 21.04.2004, RT I 2004, 38, 258, Entry into force 10.05.2004. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/515112018002/consolide>

¹⁰⁵ General Part of the Environmental Code Act (*Keskkonnaseadustiku üldosa seadus*), Passed 16.02.2011, RT I, 28.02.2011, 1, Entry into force 01.08.2014, in part 01.01.2015 and 01.08.2017. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/517062022003/consolide>

¹⁰⁶ Fátima ALVES – Paulo Manuel COSTA – Luca NOVELLI – Diogo Gudes VIDAL: The rights of nature and the human right to nature: an overview of the European legal system and challenges for the ecological transition. *Frontiers in Environmental Science, Front. Sec. Social-Ecological Urban Systems*. Vol. 11 (2023) 5–9. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1175143>

¹⁰⁷ Írország Alkotmánya (*Bunreacht na hÉireann*), elfogadva 1937. december 29-én, legutoljára módosítva 2019. június 11-én. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>

¹⁰⁸ Merriman v. Fingal County Council, IEHC No. 201 JR, 21 November 2017.

Hozzátette, hogy univerzálisan elismert emberi jogról van szó, amely elválaszthatatlan az alkotmány 40. cikk 3. bekezdés, 1. pontjában rögzített állami kötelezettségtől, mely szerint az állam köteles biztosítani, hogy a jogszabályok tiszteletben tartsák és előmozdítsák az állampolgárok alapvető jogait. E technika az ún. „fel nem sorolt jogok” doktrínája (*unenumerated rights*) néven vált ismertté.¹⁰⁹ Jamie McLoughlin az ügy következő, legfelsőbb szintű bírói fórum előtti eljárásával¹¹⁰ kapcsolatban megjegyezte, hogy az eljáró Clarke bíró kitért a fel nem sorolt jogok és az ún. levezetett jogok (*derived rights*) közötti különbségre, melynek eredményeként arra jutott, szerencsésebb lenne utóbbi kategóriába sorolni azon jogokat, melyek nem találhatóak meg közvetlenül az alkotmányban, de valamely másik jogból származtathatók. Ez azért jobb megoldás, mert kifejezi, hogy e technika alkalmazásakor a levezetett jognak rendelkeznie kell valamiféle kiindulási ponttal az alkotmányban, továbbá összhangban kell állnia annak szellemiségével, értékrendjével. A környezethez való jog levezetését viszont két okból nem találta megalapozottnak. Egyrészt úgy látta, hogy a jog nem adna hozzá a már elismert élethez és személyes integritáshoz való jog értelmezéséhez, másrészt olyan védelmi szintet kívánna meg, amelynek a meglévő alkotmányos háttér nem feltétlenül felel meg.¹¹¹ Mindezek ellenére a környezethez való jog írországi elismerésének története nem zárult le, jelenleg kilátásban van egy országos népszavazás a környezethez való jog alkotmányos elismeréséről, sőt a természet jogai (*Rights of Nature*)¹¹² koncepció alkalmazásáról is.¹¹³ Amennyiben utóbbi törekvés sikeresen zárulna, Írország lehetne akár az első európai ország, mely alkotmányos szinten deklarálná a természet jogait.¹¹⁴

Litvánia Alkotmányának¹¹⁵ 54. cikke értelmében az állam köteles gondoskodni a természeti környezet, az állat- és növényvilág, az egyedi természeti tárgyak és a ki-

¹⁰⁹ Eadghard PERNOT: The Right to an Environment and Its Effects for Climate Change Litigation in Ireland. *Trinity College Law Review*, Vol. 22. (2019) 151–153.

¹¹⁰ Friends of the Irish Environment v The Government of Ireland, IESC 49, No: 205/19, 31 July 2020.

¹¹¹ Jamie McLoughlin: Whither constitutional environmental (rights) protection in Ireland after 'Climate case Ireland'? *Irish Judicial Studies Journal*, Vol. 5., no. 2. (2021) 29–30.

¹¹² A szakirodalomban elsőként Christopher D. Stone vetette fel 1972-ben, hogy a jogfejlődés addig megvalósult eredményei alapján elképzelhető annak elismerése, hogy a természetet a jogrendszer jogokkal ruházta fel, hasonlóan a jogi személyekre nézve kidolgozott megoldásokhoz. Christopher D. Stone: *Should trees have standing? Law, morality and the environment*. Oxford, Oxford University Press, 32010. xi–xii. Eredeti cikk: Christopher D. Stone: Should trees have standing? – Toward Legal Rights for Natural Objects. *California Law Review*, Vol. 450. (1972)

¹¹³ Katie SURMA: Ireland Could Become the Next Nation to Recognize the Rights of Nature and a Human Right to a Clean Environment. *Inside Climate News*, January 1, 2024. <https://tinyurl.com/465fmjpk>

¹¹⁴ A természet jogai megjelennek például Ecuador alkotmányában (Constitution of the Republic of Ecuador. Published in the Official Register, October 20, 2008, Articles 71–74.). Törvényben ismerte el Új-Zéland a Whanganui folyó jogi személyiségét (Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017 No. 7. 20 March 2017), hasonlóan törvény ismeri el „Földanya jogait” Bolíviában (*Ley de Derechos de la Madre Tierra*, No. 071, 2010). Spanyolország 2022-ben ismerte el Mar Menor, Európa legnagyobb sósvízü lagúnájának jogait. (Granting Mar Menor and its basin status of a legal person. Act 19/2022, dated 30th September. Version in force on 3 October 2022. Official Spanish Gazette (BOE) 3rd October, 2022, n° 237).

¹¹⁵ A Litván Köztársaság Alkotmánya (*Lietuvos Respublikos Konstitucija*), elfogadva 1992. október 25-én. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892>

emelkedő értékkel bíró területek védelméről, valamint felügyelni kell a természeti erőforrások fenntartható használatát, helyreállítását és növelését. Jogszabályban kell megtiltani a talaj és a felszín alatti területek pusztítását, a víz és a levegő szennyezését, a környezetre gyakorolt radioaktív hatást, valamint az állat- és növényvilág károsítását. Gintautas Danishauskas szerint e kötelezettség eredményeként alakítja ki az állam a megfelelő jogi háttérrel, melynek fontos eleme a 2015-ös Környezetvédelmi törvény,¹¹⁶ melyben az emberi jogok közül alapvetően az eljárási jogosultságok jelennek meg.¹¹⁷

Olaszország Alkotmánya¹¹⁸ alapvetően nem rendelkezett a környezethez való jogról, vagy általánosan a környezet, természeti értékek kérdéséről. Mindazonáltal 2022-ben módosításra került, melynek eredményeként a 9. cikkben megjelent a környezet, biodiverzitás és az ökoszisztémák, valamint a jövő nemzedékek védelme, sőt az állatokkal való megfelelő bánásmód is. A 41. cikkben a gazdasági szabadság tekintetében vezette be határáként többek között a környezeti érdekek érvényesítését, valamint a kitélt, mely szerint a jogszabályoknak ki kell alakítania egy olyan háttérrel, melyben az állami és privát gazdasági tevékenységeknek társadalmi és környezeti célokra kell irányulnia. Ez a rendelkezés bár üdvözölendő, nem feltétlenül azonos a környezethez való jog deklarálásával, mellyel összefüggésben Riccardo Luporini, Matteo Fermeiglia és Maria Antonia Tigre rámutatnak arra, hogy a módosítást megelőzően indirekt módon, az alkotmány 32. cikkében elismert egészséghez való jog keretében valósult meg a környezethez való jog alkotmánybírói interpretációja. A joggyakorlat az eredeti 9. cikkben említett táj, illetve az ország természeti, történelmi és kulturális öröksége koncepcióját is érintette, melynek keretében a környezetet elsődleges és szisztematikus alkotmányos értéknek ismerte el. Ehhez hozzáteszik, hogy az egészséghez való jog tekintetében az Alkotmánybíróóság a jogot egyéni és kollektív jelleggel fogta fel, mely vonatkozásában a jogfejlődés elvezetett a társadalom és a környezet közötti összefüggés elfogadásához, melyben utóbbi az emberi egészség egyik elengedhetetlen komponense, társadalmi és nemzedékek közötti dimenzióval társulva.¹¹⁹

¹¹⁶ Republic of Lithuania Law on Environmental Protection, Nr. I-2223, 2015.05.14. <https://tinyurl.com/yxybp629>

¹¹⁷ Gintautas DANISHAUSKAS: Legal Basis of Protection of Nature and the Role of Courts while Protecting Nature in Lithuania. *Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*, no. 4. 209–212.

¹¹⁸ Az Olasz köztársaság Alkotmánya (*Costituzione della Repubblica Italiana*), elfogadva 1947. december 22-én, legutoljára módosítva 2022-ben. <https://tinyurl.com/2nhf8hj8>

¹¹⁹ Riccardo LUPORINI – Matteo FERMEGLIA – Maria Antonia TIGRE: Guest Commentary: New Italian Constitutional Reform: What it Means for Environmental Protection, Future Generations & Climate Litigation. *Climate Change Law – A Sabin Center blog*, 2022. <https://tinyurl.com/5sb9d2m5>

3.3. Tagállamok, melyek alkotmánya közvetlenül tartalmazza a környezethez való jogot

Mint láthattuk, az első ország – globális és nem csak európai szinten – Portugália volt, mely elismerte önálló emberi jogként a környezethez való jogot, melyet Spanyolország követett. Ezt követően, napjainkig bezárólag kijelenthető, hogy az EU tagállamai között lényeges többségben vannak azok, ahol alkotmányos jogként jelenik meg. Ha e deklaráció módját tipizálni kívánjuk, kézenfekvő a jog önálló vagy *más elismert emberi jog részeként* megvalósuló mivoltának szétválasztása. További különbség lehet az egyes minőségi jelzők alkalmazása, mint például egészséges, fenntartható, kedvező állapotú környezethez való jog, valamint a jog alanyi és kötelezett körének, az egyes jogosultságok, kötelezettségek tartalmának eltérő kifejtése.

3.3.1. Tagállami alkotmányok, melyben önálló emberi jog a környezethez való jog¹²⁰

E megoldást alkalmazza Bulgária Alkotmánya,¹²¹ amely 55. cikkében *egészséges és kedvező* környezethez való jogot említi, összhangban a kialakult normákkal, előírásokkal. A jog mindenkit megillet, egyúttal kötelezettséget is keletkeztet a környezet megóvására nézve. A 15. cikkben az államra vonatkozólag megállapítja, hogy köteles a környezet védelmét, megújulását biztosítani, helyreállítani a természetet, illetve gondoskodni a természeti és más erőforrások racionális használatáról.

Csehország Alkotmánya¹²² 35. cikkében kimondja, hogy mindenkit megillet a *kedvező állapotú* környezethez való jog, valamint a környezet, illetve a természeti erőforrások állapotára vonatkozó időszerű és teljes információhoz való jog. Ehhez hozzáfűzi, hogy a jogok gyakorlása során tartózkodni kell a környezetnek, természeti erőforrásoknak, a természetes fajok és kulturális emlékeknek történő – jog által előírt mértéket meghaladó – károkozástól. A Preambulumban ezen felül megjelenik a jövő nemzedékek irányában viselt felelősség a bolygón való élet fenntartására nézve.

Finnország Alkotmánya¹²³ 20. cikkében elsőként a mindenkit terhelő, *környezetét viselt felelősséget* rögzíti, mely kiterjed a természetre, biodiverzitásra, a környezetre, valamint a nemzeti örökségre. A hatóságok kötelesek biztosítani a mindenkit megillető *egészséges* környezethez való jogot, valamint mindenki számára, a saját környezetét érintő döntések befolyásolásának lehetőségét.

¹²⁰ E körbe sorolható Portugália és Spanyolország alkotmánya is, melyek rendelkezéseit a tanulmány elején már áttekintettünk, így e részben külön nem ismertetem.

¹²¹ Bulgária Alkotmánya (*Konstitutsiya na Republika Bălgariya*), elfogadva 1991. július 12-én, legutoljára módosítva 2015. december 18-án. <https://www.parliament.bg/en/const>

¹²² A Cseh Köztársaság Alkotmánya (*Ústava České republiky*), elfogadva 1992. december 16-án. Legutoljára módosítva 2013. június 1-jén. https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013

¹²³ Finnország Alkotmánya (*Suomen perustuslaki, Finlands grundlag*), elfogadva 2000. március 1-jén, legutoljára módosítva 2017-ben. <https://www.refworld.org/pdfid/4e5cf5f12.pdf>

Franciaország esetén az alkotmányhoz szerves módon kapcsolódik a 2004-ben elfogadott *Környezetvédelmi Charta (Charte de l'environnement)*,¹²⁴ mely a tagállami alkotmányok körében a legrészletesebben fejt ki a jogot. Preambulumában hivatkozik a fenntartható fejlődés elvére, valamint annak követelményére, hogy a jelen nemzedékek nem veszélyeztethetik a jövő generációnak érdekeit. Az 1. cikk értelmében *mindenkit megillet, hogy olyan kedvező állapotú környezetben éljen, amely tiszteletben tartja az egészséget*. A 2. cikk szerint *mindenki köteles részt venni a környezet megóvásában és javításában*. A 3. cikk értelmében pedig *tartózkodni kell a környezetnek való – a jog által előírt mértéket meghaladó – károkozástól*, illetve, ha e károkozás mégis megtörténne, kötelesség a *következmények mérséklése*, illetve a 4. cikk fényében annak *helyreállítás*a. Az 5. cikk továbbra is a károkozás kérdésével foglalkozik, ennek értelmében, ha valamely károkozás lehetősége fennáll, abban az esetben is, ha a tudomány jelenlegi állása szerint nem jósolható meg előre, de feltehetőleg súlyos és visszafordíthatatlan módon befolyásolja a környezetet, a hatóságoknak az *elővigyázatosság elve* mentén kell eljárnia, biztosítva a szükséges kockázatértékelési eljárást és az annak megfelelő lépések megvalósítását. Az alkotmány 6. cikke rendelkezik a *fenntarthatóság* állami szereplők általi előmozdításának szükségességéről, megteremtve a környezet védelme és a gazdasági fejlődés, illetve társadalmi haladás közötti összhangot. A 7. cikk a *procedurális jogokat* deklarálja, így a környezeti információhoz való hozzáférés, a döntéshozatalban való részvétel jogát és az igazságszolgáltatáshoz fűződő jogot. A 8. cikk felismeri az oktatás és a képzés fontos szerepét a Chartában rögzített követelmények biztosítására nézve, 9. cikke pedig a kutatás-fejlesztés érdemeit rögzíti a környezet megőrzése és fejlesztése tekintetében. A 10. cikk végezetül megállapítja, hogy a Charta inspirációt jelent Franciaország európai és nemzetközi szinten történő tevékenysége számára.

Görögország Alkotmányának¹²⁵ 24. cikke szerint a *természeti és kulturális környezet védelme* az állam számára kötelezettséget keletkeztet, miközben az egyén szintjén jogosultságot. Az állam köteles specifikus *megelőzési lépéseket* tenni, összhangban a *fenntartható fejlődés elvével*. Az *erdők, erdős területek* védelmét törvénynek kell szabályoznia, míg a vonatkozó nyilvántartás elkészítésére is kiterjed az állam kötelezettsége. Tilos a területek használati módjának megváltoztatása, kivéve, ha a nemzetgazdaság javára, a mezőgazdaság fejtszésére vagy más közérdekből előírt használatra vonatkozik. A 24. cikkhez kapcsolódó *értelmezési klauzula* szerint az erdő, illetve az erdős élőhelyek alatt a fás törzsű vadon élő növények szerves egészét értjük, az ott tapasztalható együttélés növény- és állatvilággal közösen, melyek egymásra vannak utalva és szoros kölcsönhatásban állnak, így alkotva sajátos természeti környezetet. Az erdőterület fogalma kiterjed a fásszárú növényzetre, akkor is, ha magas, vagy ha cserjés, illetve gyér.

¹²⁴ Franciaország Alkotmánya (*Constitution de la Ve République*), elfogadva 1958. október 4-én, utoljára módosítva 2009-ben. Környezetvédelmi Charta (*Charte de l'environnement*), elfogadva 2004-ben, mely 2005-ben vált az alkotmány részévé. <https://tinyurl.com/2s464c8t>; <https://tinyurl.com/mv392y2d>

¹²⁵ Görögország Alkotmánya (*Syntagma tis Elladas*), elfogadva 1975. június 9-én, legutoljára módosítva 2019. november 25-én. <https://tinyurl.com/2j994vp8>

Lettország Alkotmánya¹²⁶ 115. cikkében az állam azon kötelezettségéből indul ki, mely szerint óvnia kell a *mindenkit megillető, jótékony környezetben való élethez fűződő jogot*. A megvalósítás eszköze a környezet állapotáról szóló információ biztosítása, valamint a környezet megőrzésének és fejlesztésének előmozdítása. Ezen felül a Preambulumban kifejezi, hogy *minden egyén* felelősséggel tartozik önmagáért, családjáért, a közjóért a többi ember, a jövő nemzedékek és a környezet iránt viselt felelősségteljes viselkedés által.

Magyarország Alaptörvényének¹²⁷ keretei között a *Nemzeti hitvallás* kitér többek között a Kárpát-medence *természeti örökségének védelmére, a jövő generációkért viselt felelősségre*, melynek része a *természeti erőforrások megőrzése*. T. Kovács Júlia és Téglási András szerint ez a rendelkezés a jövő nemzedékei mellett a jelenben élők életfeltételeinek megőrzésére is utal, összekötve így a két generációt. A természeti erőforrások gondos használata tekintetében úgy látják, hogy a Nemzeti Hitvallás a fenntartható fejlődés elvét idézi fel, mely megjelenik a későbbi Q) cikkben is. A kárpát-medence természeti örökségének megőrzése által úgy vélik, Magyarország extraterritoriális jelleggel vállal önmagára nézve kötelezettséget, tekintettel arra, hogy a Kárpát-medence földrajzi értelemben Magyarország területénél nagyobb területre terjed ki.¹²⁸

Az elemi rendelkezéseket részletező Alapvetés P) cikke bevezeti a *nemzet közös örökségének* koncepcióját, amelynek részét képezik a természeti erőforrások – különösen a termőföld, az erdők, a vízkészletek, a biológiai sokféleség és annak részeként a honos növény- és állatfajok – és a kulturális értékek, melyek megőrzése nem csak az állam, hanem mindenki kötelessége. Külön kiemeli a *termőföldet* és az *erdőket*, mely esetén a tulajdonszerzés, valamint azonosítás korlátait és feltételeit, illetve az integrált mezőgazdasági termelészervezésre¹²⁹ és a családi gazdaságokra, más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény védi.

Az Alaptörvény alapjogokat rögzítő, *Szabadság és Felelősség* című része a XXI. cikkben deklarálja, hogy Magyarország elismeri és érvényesíti a *mindenkit megillető, egészséges környezethez fűződő jogot*. Ezt követően rendelkezik a *károkozás* kérdéséről, melynek értelmében, aki a környezetben kárt okoz, köteles a törvényes keretek között helyreállítani, vagy annak költségét viselni. Meg kell jegyezni, hogy Bándi Gyula szerint e rendelkezésekhez szorosan kapcsolódik az Alapvetés Q) cikke, amely többek között a nemzetközi béke és biztonság megteremtéséről, megőrzéséről, a nemzetközi jog és a magyar jog közötti összhang kialakításáról, illetve a nemzetközi jog általáno-

¹²⁶ Lettország Alkotmánya (*Satversme, Pūojpandōks*), elfogadva 1922. február 15-én. Legutoljára módosítva 2007-ben. <https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution>

¹²⁷ Magyarország Alaptörvénye, elfogadva 2011. április 25-én.

¹²⁸ T. KOVÁCS JÚLIA – TÉGLÁSI ANDRÁS: „Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit” A Nemzeti hitvallás környezet- és természetvédelmi tárgyú rendelkezései. In: Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 165–183.

¹²⁹ Az integrált mezőgazdasági termelészervezésről részletesen ld. CsÁK Csilla: Integrált mezőgazdasági termelészervezés illetve az azt végző szervezetek. *Agrár- és Környezetjog*, 2018/25.

san elismert szabályainak elfogadásáról szól. E tekintetben úgy látja, hogy a nemzetközi együttműködés és a békére törekvésnek elfogadott része a *fenntartható fejlődés* megvalósításának követelménye.¹³⁰ Magyarország Alkotmánybírósága számos elvet emelt ki a környezethez való jog érvényesítéséhez, védelméhez kapcsolódó interpretáció során. Szabó Marcel szerint a jog részét képezi ennek eredményeként a *visszalépés tilalma*, az *elővigyázatosság elve*, a *megelőzés elve*, a *szennyező fizet elve*. Az éghajlatváltozással szembeni harc kérdésében – tehát, hogy az állam köteles-e előzetes védelmi lépéseket tenni a visszalépés tilalma mellett – felidézi a Nemzeti hitvallás utódok iránti felelősséget megerősítő fordulatát, melyből levezethetőnek látja, hogy a döntéshozatal során tekintettel kell lenni a jövő nemzedékek érdekeire is.¹³¹ Csink Lóránt és T. Kovács Júlia a környezethez való jog magyarországi alkotmányos megjelenésének áttekintése során több elvet is kiemel, így a fenntarthatóságét, melynek érvényesülését szolgáló elvekként azonosítják a környezeti információhoz jutáshoz, valamint a döntéshozatalban való részvételhez fűződő jogokat.¹³² Bár jelen körben nem kívánok részletesen kitérni az Alkotmánybíróság esetjogára, mindazonáltal fontos fejlődésnek tekinthető, hogy a testület kezdetben önállósult és önmagában vett intézményvédelemnek tekintette a környezethez való jogot, ahol az állami kötelezettségek dominálnak az alanyi jogosultságokkal szemben.¹³³ Idővel azonban ez kiegészült annak elismerésével, hogy egyszerre tekinthető alanyi alapjognak – melynek mindenki az alanya – és az állammal szemben fennálló objektív intézményvédelmi kötelezettségének.¹³⁴

Románia Alkotmánya¹³⁵ a 35. cikkében kifejezi, hogy az állam elismeri mindenkinek jogát az *egészséges, megfelelően megőrzött és kiegyensúlyozott környezetre*. Az állam egyúttal köteles megfelelő jogszabályi háttérrel teremteni a jog érvényesítése érdekében, ezen felül megállapítja, hogy mind a természetes, mind a jogi személyek kötelesek megőrizni a környezetet. A 44. cikk alapvetően a tulajdonhoz való jogot szabályozza, de 7. pontjában kitér arra, hogy a környezet védelme korlátja lehet a jog élvezetének. A 135. cikk 2. pont e) alpontja szerint az állam köteles biztosítani a környezet megóvását és helyreállítását, illetve az ökológiai egyensúly megőrzését.

Szlovákia Alkotmányának¹³⁶ 44. cikkelye értelmében minden állampolgárnak joga van az *egészséges környezethez*. Mindenki köteles védeni és javítani a környezetet, illetve a kulturális örökség állapotát, továbbá senki nem veszélyeztetheti – a jogszabályban megállapított mértéket meghaladó módon – a környezetet, a természeti erőforrásokat

¹³⁰ BÁNDI Gyula: A környezethez való jog értelmezése a fenntartható fejlődési stratégia és az Alaptörvény fényében. *Acta Humana*, 2013/1. 85–86.

¹³¹ SZABÓ Marcel: Az egészséges környezethez való jog anyagi jogi és eljárásjogi kérdései az Alkotmánybíróság újabb gyakorlatában. *Acta Humana*, 2022/2. 90–91.

¹³² CSINK Lóránt – T. KOVÁCS Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle*, 2013/4. 18–19.

¹³³ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, 3. pont.

¹³⁴ 5/2022. (IV. 14.) AB határozat, 88. pont.

¹³⁵ Románia Alkotmánya (*Constituția României*), elfogadva 1991. november 21-én, módosítva 2003-ban. https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003

¹³⁶ A Szlovák Köztársaság Alkotmánya (*Ústava Slovenskej republiky*), elfogadva 1992. szeptember 1-jén, legutoljára módosítva 2017. február 2-án. <https://www.torvenytar.sk/zakon-31>

és a kulturális emlékeket. Az állam feladata a természeti erőforrások, a mezőgazdasági területek, erdőterületek védelmére, melynek eszköze az ökológiai egyensúly fenntartása, a környezet hatékony gondozása, a vadon élő növény és állatfajok védelme. A *mezőgazdasági és erdőterületek* tekintetében *kiemelt védelmet* állapít meg, tekintettel arra, hogy nem megújuló természeti erőforrásokról van szó. E rendelkezések megvalósításának részleteit törvény által kell szabályozni. 45. cikkelyében megjelenik a *környezeti információhoz való jog*, melynek követelménye az időszerűség és teljeskörűség. Megemlítendő még a 4. cikkely, mely 1. pontjában az ásványi kincsek, barlangok, a földfelszín alatt található vízkészletek, a természetes gyógyforrások és folyóvizek tekintetében mondja ki, hogy azok az állam tulajdonát képezik. Az állam gyarapítja, kíméletesen, hatékonyan használja és megóvjá e kincseket, a természeti örökséget a következő generáció javára. A 2. pont tilalmat határoz meg az *állam területén található víztestekből* vett víz határon túli szállítóeszközökkel, csővezeték által történő szállítására, a személyes fogyasztás, fogyasztói csomagolásba töltött víz, illetve a humanitárius segítségnyújtáshoz vagy veszélyhelyzetben felhasznált víz kivételével.

Szlovénia Alkotmány¹³⁷ a 72. cikkében rögzíti az *egészséges környezethez való jogot*, mely mindenkit megillet, összhangban a jogszabályi rendelkezésekkel. Az állam köteles e jogot előmozdítani, jogszabály által meghatározva a környezeti és más tevékenységek módját, feltételeit, valamint károsítás esetén annak mértékét. Az eddig vizsgált alkotmányok közül egyedi módon rögzíti az állatokat érő kegyetlen bánásmódtól való védelmet, melyet jogszabály által kell biztosítani. A román alkotmányhoz hasonló módon, a tulajdonhoz való jogot szabályozó 67. cikkben itt is található kitétel arra nézve, hogy e jog élvezetének módját és kiterjedését meghatározza a gazdasági, társadalmi és környezeti funkciójának biztosítása.

3.3.2. Tagállamok, ahol más alapjog részeként jelenik meg a környezethez való jog

Viszonylag alacsonyabb azon tagállamok száma, melyek alkotmánya nem önálló módon, hanem egy másik alapjog részeként fogja fel a környezethez való jogot. Ez nem azonos az indirekt elismerés kategóriájával, mivel itt egy másik emberi jogból levezetve kerül kimondásra a környezethez való jog. E körbe tartozik Belgium Alkotmánya,¹³⁸ melynek 23. cikke értelmében mindenkit megillet a jog, hogy az emberi méltóságnak megfelelő módon éljen. Ennek megvalósítása érdekében a jogszabályoknak biztosítaniuk kell a megfelelő gazdasági, társadalmi és kulturális jogokat, ideértve többek között az egészséges környezet védelméhez fűződő jogot. Ezen felül a 7bis cikk értelmében a szövetségi állam különféle szintjeinek törekednie kell a fenntartható fejlődés társadalmi, gazdasági és környezeti aspektusainak megvalósítására, figyelembe véve a nemzedékek közötti méltányosságot. Tehát ennek fényében a belga alkotmányos rendszer

¹³⁷ A Szlovén Köztársaság Alkotmánya (*Ustava Republike Slovenije*), elfogadva 1991. december 23-án, legutoljára módosítva 2006-ban. <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>

¹³⁸ Belgium Alkotmánya (*Belgische Grondwet, Constitution belge, Verfassung Belgiens*), elfogadva 1831. február 7-én, legutoljára módosítva 2017-ben. Title Ibis on the general political objectives of Federal Belgium, the Communities and the Regions. <https://tinyurl.com/mu94bjc3>

esetén a környezethez való jog az emberi méltóságnak megfelelő életkörülményekhez való jog részét képezi.

Horvátország Alkotmányával³⁹ 3. cikkében megnevezi a köztársaság alkotmányos rendjének legmagasabb szintű értékeit, melyek részét képezi a természet és a környezet megőrzése is. Az 50. cikk a tulajdonjog élvezetének korlátjaként jelöli meg egyebek mellett a természeti és emberi környezet, illetve az emberi egészség védelmét. Az 52. cikk értelmében különleges kulturális, történelmi, gazdasági vagy ökológiai értéket képvisel a tenger, tengerpart, a vizek, a levegő, az ásványi erőforrások és más természeti tőke, melyeket speciális védelemben kell részesíteni. A környezethez való jog szempontjából a 70. cikk tekinthető leginkább relevánsnak, amely *az egészséges élethez fűződő jogot* deklarálja. E jog mindenkit megillet, melynek garantálása érdekében *az állam köteles biztosítani a környezet egészségéhez szükséges feltételeket*. Ezen felül mindenki köteles – lehetőségeinek megfelelő mértékben – kiemelt figyelmet szentelni az emberi egészség, a humán és természeti környezet védelmének. A 135. cikk a helyi önkormányzatok feladatai körében kiemeli a környezet védelmét és állapotának javítását. A horvát alkotmány tehát *az egészséges – emberi – élethez fűződő joghoz* kapcsolja a környezet védelmét.

4. Összegzés

A fenti elemzés megmutatja, hogy az Európai Unió tagállamainak túlnyomó többsége alkotmányos szinten védi a szubsztantív értelemben vett környezethez való jogot, mely mellett sok esetben megjelennek az eljárási jogosultságok is. Huszonhétből nyolc tagállam – Ausztria, Dánia, Hollandia, Lengyelország, Luxemburg, Málta, Németország, Svédország – alkotmánya vagy belső jogi szabályai nem tartalmazzák, mindazonáltal Lengyelország alkotmánybírószági gyakorlata érinti a kérdést, míg Németország esetén, szövetségi szinten megjelenik Brandenburg tartomány alkotmányában. Öt tagállam – Ciprus, Észtország, Írország, Litvánia, Olaszország – alkotmánya esetén közvetett elismerésről beszélhetünk, tipikusan valamely más jog kreatív értelmezése által, amelyet a legújabb, fent említett fejlemények árnyalhatnak például Írország vagy Olaszország esetén. Tizenkét tagállam – Bulgária, Csehország, Finnország, Franciaország, Görögország, Lettország, Magyarország, Portugália, Románia, Spanyolország, Szlovákia és Szlovénia – közvetlenül és önálló emberi jogként deklarálja. E tekintetben szimbolikus jelentőségű, hogy Portugália – tehát egy európai uniós tagállam – alkotmányában jelent meg elsőként szubsztantív jogként történő megfogalmazásban. Végezetül két tagállam – Belgium és Horvátország – alkotmányában kifejezett módon említésre kerül a környezethez való jog, de más jog – előbbi esetén a megfelelő életkörülményekhez való jog, utóbbi esetén az élethez való jog – részeként. Végezetül valamennyi állam részese a környezethez való jog eljárásjogi oldalát deklaráló Aarhusi Egyezménynek.

A fenti eredmények természetesen változhatnak, bár nagy valószínűséggel csak olyan irányba, hogy még magasabbá válik a környezethez való jogot elismerő álla-

³⁹ A Horvát Köztársaság Alkotmánya (*Ustav Republike Hrvatske*), elfogadva 1990. december 22-én, legutóljára módosítva 2013-ban. <https://tinyurl.com/yypjvwje>

mok száma, például az ír népszavazás vagy a máltai módosítási kezdeményezés sikere esetén. Az alkalmazott kategóriák is relatívak annyiban, hogy szintén elképzelhető időközben a jog valamely módon történő elismerésének megvalósulása, így például Lengyelország esetén felmerülhet, hogy érdemes lehet a közvetetten elismerő országok körébe sorolni, tekintettel az alkotmánybírószági gyakorlatra.

Úgy gondolom, hogy e kiugróan magas arány már megalapozza a tagállami alkotmányos hagyomány létének elfogadását, különös tekintettel arra, hogy a jogot közvetlenül és önálló módon elismerő tagállamok alkotmányának száma a legmagasabb. A tagállami rendelkezések nem teljesen ugyanolyanok, érthető módon eltérő prioritásokat, alkotmányos értékeket tükröznek, de egy közös magként megjelenik a mindenkit megillető, egészséges környezethez való jog, melynek védelme az állam kiemelt feladata. Ezt megerősíti az ENSZ Közgyűlésének korábban említett 76/300. számú határozata is. Alapvetően közös jellemző, hogy *erősen antropocentrikus* megfogalmazást alkalmaznak, számos esetben az emberi élet és méltóság, valamint egészség, jólét összetevőjeként jelenik meg a jog megvalósítása, ezt változtatná meg, ha Írországban elfogadásra kerülne a természet jogainak elismerésére vonatkozó indítvány.

Több alkotmányban – így Finnország, Magyarország, illetve immáron Olaszország esetén – megjelenik a *biodiverzitás* védelme, Románia esetén az *ökológiai egyensúly megőrzése*. Hasonlóan közös elem az *örökség koncepciója*,¹⁴⁰ mely tipikusan a kulturális és természeti örökségre vonatkozik, hazánk esetén bevezetve a nemzet közös örökségének fogalmát. Franciaország, Görögország, Magyarország alkotmánya hivatkozik a *fenntarthatóságra*, továbbá a *jövő nemzedékek érdekei*, illetve a *generációk közötti méltányosság* helyet kapott Magyarország, Olaszország, Lettország, Csehország, Franciaország és Portugália alkotmányában. Magyarország és Szlovákia alkotmánya védelemben részesíti a *termőföldet, a vadon élő állat és növényfajokat, az erdőket és erdős területeket*,¹⁴¹ illetve a szlovák alkotmány ezen felül kitér a *víz* országhatáron történő nagyobb mennyiségű kivitelének korlátozására. Magyarország Alaptörvénye fellép a *szennyező hulladék elhelyezésével* szemben, Szlovénia alkotmánya rendelkezik az *állatkínzás tilalmáról*, illetve Franciaország Környezetvédelmi Chartája kitér az állam releváns, *európai és nemzetközi* fellépés Charta szellemiségében történő irányvonalára is. A vizsgált alkotmányok egyik legalapvetőbb közös eleme az *állam kötelezettségének* kimondása a jog biztosítására, védelmére nézve. Abban viszont eltérő megoldásokat láthattunk, hogy miként szélesítik a kötelezett kört. Magyarország, Bulgária és Románia kiindulási pontja, hogy a jog mindenkit megillet és egyúttal kötelez is, utóbbi alkotmánya e tekintetben megemlíti a természetes és jogi személyeket is. A *kötelezettségek tartalma* tekintetében a francia *Környezetvédelmi Charta* a legrészletesebb, mely kimondja a környezetnek való károkozás tilalmát, a következmények enyhítését és a helyreállítási kötelezettséget is. A francia *Környezetvédelmi Charta* egyedülálló módon közvetlenül utal az uniós és nemzetközi környezeti kötelezettségekre, de ez közvetetten levezethető a magyar Alaptörvényből is.

¹⁴⁰ Például Csehország, Finnország, Görögország, Magyarország, Szlovákia, Olaszország alkotmánya.

¹⁴¹ Az erdők védelme ezen felül Görögország alkotmányában is megjelenik.

Mindezek fényében tehát úgy vélem, helyénvaló annak elfogadása, hogy a környezethez való jog a tagállami alkotmányos hagyományok körébe tartozik, és ebből kifolyólag alkalmas az uniós jog – azon belül pedig különösen a Charta – aktualitásokra reagáló értelmezésére. A környezeti kérdések emberi jogi szempontból történő kezelése, azon belül is kifejezetten a környezethez való jog elismerése pedig a globális nemzetközi jog keretei között is kibontakozni látszik, habár jogilag nem kötelező formában. Amennyiben az EUB is ezen elgondolás fényében járna el, az esetlegesen kaput nyitna a környezeti-emberi jogi kérdések szélesebb körben történő, uniós kezelése előtt. Mindazonáltal e koncepción felül – vagy ennek további fejlődéseként – támogatandónak tartom az EP szándékát, mely szerint szükséges az Alapjogi Charta 37. cikkének módosítása. Ez egyrészt jobban illene az emberi jogokat felsoroló katalógusi jelleg koncepciójába, másrészt megkönnyíthetné az egyéni jogérvényesítés lehetőségét. Ennek fontosságát a fent említett Carvalho és társai ügy is alátámasztja, amely annak bizonyítékaként is felfogható, hogy a klasszikus, személyes érintettségen alapuló Plaumann-teszt nem alkalmas az olyan kiterjedt környezeti problémák kezelésére, mint az éghajlatváltozás vagy akár a biológiai sokféleség pusztítása, a szennyezés egyes formái, amelyek természetükből adódóan – ha különféle mértékben is – mindenkét érintenek.

Mindez azért sem lenne teljesen idegen az uniós jogtól, mert a környezethez való jog procedurális oldala tekintetében már megjelent egy emberi jogokon alapuló megközelítés, amely a jogalkotásban és az EUB joggyakorlatában is tetten érhető. Mindazonáltal ehhez nagyban hozzájárult az Aarhusi Egyezmény megvalósítására irányuló szándék, mely egy kötelező nemzetközi jogforrás – szemben a környezethez való jog szubsztantív értelemben történő, *soft law* jellegű globális elismerésével. Mindazonáltal maga az Aarhusi Egyezmény is felismeri Preambulumában, hogy az alapvető jogok, így az élethez való jog érvényesüléséhez nélkülözhetetlen a környezet védelme, továbbá mindenkét megillet, hogy egészségének és jólétének¹⁴² megfelelő környezetben éljen.

Mindezek mellett a téma alapvetően felveti az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez való csatlakozás kérdését is. Mindazonáltal úgy vélem, hogy utóbbi egy lassú, mint láthattuk, a gyakorlatban igen nehezen megvalósuló törekvés. Amennyiben a csatlakozás megtörténne, abban az esetben is fennmaradhatna azon probléma, hogy az EJEE sem tartalmazza közvetlenül a jogot, továbbá – amennyiben a jelenleg benyújtott keresetek elbírálása ezen nem változtat – e rendszer sem alkalmas olyan környezeti-emberi jogi problémák kezelésére, ahol nem áll fenn személyes – sokszor fizikai-földrajzi értelemben meghatározható – érintettség, miközben az adott káros hatás gyakorlatilag mindenkét érint, így a potenciális kérelmezőket is.

Mindent egybevetve láthatjuk, hogy a környezethez való jog európai elismerése tagállami szinten igen kiterjedt, ezzel szemben az uniós szintű deklaráció továbbra is várat magára, annak ellenére, hogy az Európai Parlament és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság is felvetette ennek szükségességét, melyhez magam is csatlakozom. Ezt erősíti a globális elismerés ténye, de az a jellemző is, hogy az uniós környezeti sza-

¹⁴² A magyar fordításban jólét szerepel, de indokoltabb az eredeti angol '*well-being*' kifejezésnek jobban megfelelő jóllét használata.

bályozás nagyban meghatározza a környezethez való jog érvényesülését, a tagállami környezetpolitikát és szabályozást, így adott esetben a tagállam környezethez való jog biztosítására irányuló kötelezettségeinek megvalósítását is. Épp ezért látom megalapozottnak legalább a tagállami alkotmányos hagyomány létének megerősítését, azzal, hogy a jog uniós jogrendben történő közvetlen felismerése egy komplex, sok esetben politikai jellegű folyamat, mely nem választható el az EU EJEE-hez való csatlakozásától sem, ezzel összefüggően pedig az Egyezmény jegyzőkönyvvel való módosításának kérdésétől. Jelenleg tehát a magas szintű környezetvédelem követelményei jelennek meg az Európai Unióban, nem a környezethez való, egyéni és közösségekkel kapcsolatos, kollektív emberi jog.

